

257.

Wene-Türgi söda

1877.

Kolmas anne.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

R. B. R. tuluga.

Carlus.

Schnakenburgi trükk.

1878.

Wene-Türgi lōda

1877.

Kolmas anne.

Kirja pannud

M. J. Eisen.

A. W. H. kulu.

Wiljandis.

Trükitud J. Feldt'i juures.

1877.

1877

1877

Дозволено цензурою. — Ревель, 1 Ноября 1877.

Sisjehatusjeks.

Ikka werisemaks ja werisemaks kipub sõda Wenelaste ja Türklaste wahel minema ja ikka juuremad wõitlemised tulewad Türgi maal ette. Neid wiimasiid juhtumisi, mis Juuli kuu lõpetuses, kus maale raamatu teises andes kõneledud sai, ja Augusti kuu sees sündinud, tahame lugijatele ses kolmandamas andes jutustada. Sga sündimise üle selget täadust anda, on nüüd sõja ajal väga raske; seda wõib täielikult alles siis sündida, kui sõda juba lõpenud on. Seniks aga palub selle piskuga leppida

Raamatu wäljaandja.

Septembri kuu hakatuses

1877.

1.

Suur waenlane sõda on juba maailma loomisest saadik, ehk küll hakatuseel väikesel määdul ja waewalt oma päriise nime all, riikide ja rahwaste wahel olnud ja ei lõpe enne otja, kui kurjus, õelus, tigheidus, kadetus, wihkamine, wiha ehk ühe sõnaga patt maailmas otja saanud, mis aga, Jumal paraku, mitte loota ei ole, nii wäga kui seda ka soowida oleks. Kus sõditakse, sääl ei ole ühel pool mitte üksi õnnetust ega kahju; surma wifat on mõlemil pool lõikamas ja niidab ilma armuta maha, siiski ühel pool ikka rohkem, kunni see ära wäsiw ehk tüdineb ja wiimaks rahu tegema peab. Iga pidi on aga nüüdne sõja pidamine hoopis teisiks läinud kui enne; nagu kõiges asjus, on ka sõdimises edenedud ja täiemaks saadud ja seda on meie Wene maal wiimase kahetümne aasta sees pärast Krimmi sõda isiaranis suurel sammul sündinud. Wäga palju asju, mis Krimmi sõja ajal hoopis puudulised oliwad, on nüüd täieliseks tehtud; sõjawäe edasisaatmine, mis sell ajal, kus sõjamehed jala käima pidiwad, wäga raske oli ja palju waewa wõttis, lähab nüüd raudteega kunni Türgi maale hõlpsaste edasi ja üksnes sääl peawad mehed oma jõuga edasi tungida katsuma. Nii palju kui võimalik ehitatakse ka sääl kõhe sõjawäe taga raudtee si järele, aga ometi ei wõi need, kudas mõista, mitte igale poole ulatada. See on meie sõjawäele wäga suur kasu; ilma raudteedeta oleks Türgi maale minema rääkima tükk raskest tööd olnud.

Inimlik elu maailmas on õnne ja õnnetust täis ja ootamata tuleb üks teise järele, kuidas meie seda sagedaste võimalik näha on. Kuskil ega tial ei ole maa pääl alalist õnne leida; kell õnn on, see valmistagu ennaft aegsaste õnnetuse vastu, et, kui see üks kord tuleb, mis tõeste sünnib, temal nii liig tundmata ja selle pärast ka liig raske kanda ei oleks.

Hafatuses läks Wene sõjamäel kõik väga hästi korda, Türklased pidivad alati eest ära taganema ja saidwad mõnda korda löödud. Kuidas raamatu teises jaus kõneledud, juhtus 8. Juulil Wenelastele esimene suurem õnnetus Türklastega Plewnas kokku juhtudes, kus kindral Schilder-Shuldner Türklaste kallale tungis, et seda mitte ette ei olnud arwanud, et neil väga rohkestes väge oli ja selle pärast pidi ta wiimaks, kui ta juba pääle kahe tuhande mehe oli kautanud, kahjuga ümber pööрма. Kui kindral Krüüdener 6. Juulil Nikoopoli kindluse ära võitnud ja sääl 6000 Türklast, 2 pasha, 40 suurtükki ja 2 soomuslaewa Wenelaste kätte langenud olivad, läks ta siit edasi Plewna poole õnne katsuma, et Türklastele Wenelaste löömist kätte maksta, aga sääl ei läinud ta asi nenda õnnelikult kui Nikoopolis. Seda on enne juba lühedalt tähendadud; räägime sest nüüd mõne sõna pikemalt. Türklased olivad pääle selle, kui kindral Schilder-Shuldner taganema oli pidanud, uut abi juurde saanud ja neid oli nüüd umbes 50,000 meest, kes poolringis hoolega ette valmistadud kõrgemate kohtade pääl ümber linna Wenelasi ootamas olivad. 18. Juulil wõtsiwad Wenelased nõuks Türklasi käsile wõtta. Kindral Krüüdener, kelle käsuga ja juhatuses all üheksas wäe koor seisis, tungis homiku poolt Türklaste kallale ja würst Shahowskoi pidi sedasama löüne pool tegema. Pääle jalameeste oli Wenelastel weel kolm brigadi ratsawäge ja 160 suurtükki. Homiku kellu pool üheksa hakas Krüüdener Türklasi käsile wõtma, aga nii sagedaste kui ta ka nende kallale

tungis, ei jõudnud ta Türklasi ometi kantsidest wälja ajada. Terwe pärast lõunene pääw läks nenda mööda, palju werd sai ära walatud, aga kõik ilma asjata; Wenelased ei jõudnud Türklastest mitte läbi tungida. Wiimaks jõudis õhtu kätte; Krüüdener ei olnud kõigest sest were walamisest mingisugust kasu saanud ja pidi lõpetusel taganema.

Selle aja sees kui kindral Krüüdener homiku pool küljes agaraste Türklastega wõitles, tormas würst Shahowskoi lõune poolt Türklaste kallale ja laskis pombidega ilma wahet pidamata waenlaste kantsisid. Kui see tüki aega nenda edasi oli wälданud, anti sõjawäele käsku Türklaste kantside pääle tormi joosta ja neid sell wiisil ära wõtta. Waprad Wenelased ei annud enne järele, kui nad Türklaste kantsid osalt kätte oliwad saanud, aga, kudas isienestki mõista, saidad Wenelased tormi jooksmise läbi väga suurt kahju. Türklased oliwad kantsides warjul, kus Wenelaste kuulid neile palju wähem wiga teha wõisid, kui nende kuulid Wenelastele, kes nende kallale tungisid, ilma et neil mingisugust warju ees oleks olnud ja selle pärast langes Wenelaste poolt väga palju. Ka Türklasi langes, aga nende kahju ei olnud ometigi nii suur kui Wenelastel. Ehk küll Wenelased mõned Türgi kantsid ära wõtsid, ei wõinud nad Türklaste alalise suurtükkide lastmise pärast neid mitte kasuga pruukida. Pärast lõunat kellu nelja ajal tungisid Wenelased nende kantside kallale, mis nimelt Plewna linna ees oliwad ja linna warjasid. Türgi jalawägi oli väga hästi warjul ja ehk küll Wenelased suure waimustusega kallale tungisid, ei taganenud Türklased üiski sammugi eest ära. Kaks Wene kompanid tungisid korra üsna linna alla, aga sääl sattusid nad õnnetuseks kabe tule wahela ja pidid taganema, mis lugu ka Wene batreidel kätte tuli. Õhtu hakasid korraga Türklased Wenelaste kallale tungima ja ehk Wenelased küll tubliste ja mehifelt neile wastu panid, wõitsid Türklased pea

ometi kõik jälle tagasi, mis pääwa nende käest ära oli võetud. Mihaga pidivad Wenelased wiimaks, kui neil enam muu nõu üle ei jäänud, taganema. Sedamaid olivad ka wõitlemise paigal Bashj-Botsukid wäljas, kes haawatuid, keda aega ei olnud ligi wõtta, ära tapsiwad ja furnutelgi liikmid maha raiusiwad. Sumal paraku, seesugust lugu peab meie päwil veel haritud Euroopa maal sündima, see on koledam kui kole ja tuleb waewalt metsaliste juures ette! Rahju, jah seda on ses esimeses kõige werisemas lahingis, mis selle ajani sõjas olnud, nii hästi Wenelased kui ka Türklased väga palju saanud, aga Wenelaste kahju ööldakse ometi tormi jooksmise ja kange-pääle tungimise pärast suurem olemat. Kudas mõned sõnumed kuulutawad, peab ses teises Plewna lahingis umbes wiis tuhat meest Wene sõjawäe seast pärast lahingit puudunud, see on: langenud, haawatud ja wangi sattunud olema, mõned teised selle wastu aga teawad jutustada, et kahju pool suurem olnud. Nenda need sõja aegsed kuulutused on: puudulikud, segased ja sagedaste ilma tõe põhjata, mispärast neid kohe täada anda sugugi kasulik ei ole, aga, kudas ööldud, mis teha, kui tahetakse, siis sündigu see nenda, kudas võimalik. Alles pärast sõda võib kõik sõnumed kokku wõtta ja nendest selget sõja raamatut üles panna, mis ka meil selle puuduliku töö järele töö täiendamiseks nõu on.

Pisut aega enne wõitlemist Plewna linna juures olivad Wenelased Türklastega Rustshufi-Shumla wahel kokku sattunud. Ehk küll väga tubliste ja hoolega tuld sai antud, ei aidanud Wenelastel, kes osalt Lommis Türklaste kallale olivad tunginud, muu nõu, kui pidivad, nii pea kui ilm pimedaks läks, natuke taganema. Teisel homikul saiwad aga Türklased uueste käjile wõetud. Wenelased püüdsiwad neid kõrgusi, kus Türklased olivad, bajonettidega ära wõtta, aga ilma asjata; nenda sama läks ka ratsameeste kallaletungimine nurja ja pea sai Wenelasi ifka enam

ja enam tagasi tungitud seni kunni Kuula orgu, kus Türklased mitte üksnes kallaletungimist järele ei jätnud, waid oma wana koha pääle ka weel tagasi läksiwad. Ses tükis tegiwad Türklased wäga rumalaste ja see oli Wenelastel suureks õnneks. Nad kogusiwad nüüd uueste kõik mehed kokku ja tungisiwad kella kaheteistkümnne ajal uue rammuga Türklaste kallale, nenda et need enam kuigi kaua kindlaste wastu panna ei wõinud ja mõnda surmut ja haawatut maha jättes taganema pidiwad.

Pea sellisamal ajal juhtus ka, et Wenelased Osman Bazaris Türklastega kokku puutusiwad. Türgi kindral Aziz pasha, kes esimestes ridades wõitles, tungis liig Wenelaste ligi. Seda oliwad Wenelased aru saanud, pasha isi aga ei pannud sõgedast pääst seda tähele ja mis ta otsis, seda leidis ta ka, see on surma. Muudu ei ole see wõitlemine suuremat nimetamise wäärt ja teda wõib üksnes tülikis suurwürsti auujärje pärija kaheteistkümnema ja kolmeteistkümnema koori ja Fazuli brigadi wahel nimetada, et teed kinni panna, et sest kindlusest enam Ahmet Gejub pasha juurde ei saaks. Türklased, neid oli kuus bataljoni jala- wäe mehi, kuue suurtüfiga, oliwad Ruskshukist Kasgradi minemas, kui Feerik Aziz pashale sõnumit toodi, et Wenelased ei kuigi kaugel metsa ääres olla ja Bushini ja Kadikõi poolt neile abi weel juurde tulla. Aziz pasha oli kawnis pahal tujul ja ei pannud seda sõnumit peaaegu mikski, sest ta wõttis üksnes ühe jau oma sõjameestest ja läks nendega Wenelaste wastu. Pea aga pidi ta ära nägema, et need midagi ei aidanud ega sugugi Wenelaste wastu panna jõudnud. Aziz pasha kargas hobuse seljast maha ja hakkas sõjameeste hulgas esimeses reas wõitlema, et selle läbi neile julgust ja jõudu anda, et nad Wenelasi ära wõidaksiwad ja põgenema ajaksiwad. Aziz pasha nõudis, et ka Fazuli pasha ja kõik adjutantid sedasama pidiwad tegema. Wenelaste kuulide sadu ei pannud koha esimehe kallaletungi-

misega mitte üksnes Aziz pasha, vaid ka kahetsakümmend viis meest pikali, kuna Fazuli pasha ja adjutantid suure ehk vähema wigaga ja kahjuga plagama saidad. Kaks tundi pärast seda juhtumist oli Ahmet Cejub Rasgradist feltšimeestele appi jõudnud, aga ta ei võinud enam muud teha, kui pidi sõjamehed, kellel enam juhatajat ei olnud, Rasgrabi tagasi wiima.

Plewna lahingist saadik 18. Juulil läksivad kahetsa päewa mööda, enne kui uus võitlemine Wenelaste ja Türglaste wahel tõusis. Osman pasha oli warsti selle pääle, kui Wenelased taganema pidivad, ratsamehi nende järele kunni Santra jõe äärde saatnud ja nende läbi täada saanud, et Wenelased teda mitte rahule ei taha jätta, vaid uueste kõigest jõust sõja vastu walmistawad. Osman pasha kogus selle pärast sõjamehi Plewna ja Loowatši waele kokku ja ootas Wenelaste kallaletulemist. 26. Juulil puutus ta homiku wara würst Shahowskoi sõjameestega kokku ja warsti hakas tüli Wenelaste ja Türglaste wahel. Ei läinud kuigi kaua aega, kui kallaletungimine algas. Pea läksivad aga Wenelaste read segamine, ja nüüd algas üldine tapmine, kus pea fiin, pea sääl wõideti ja kautadi. Wenelased olivad wäga agarad; nad tungisivad mittu korda Türglaste kallale, ilma et surmast lugu oleksivad pidanud ja oleksivad wiimaks tõeste wõitu saanud, kui mitte kantside taga wastased ei oleks olnud, kes nüüjugust wõitlemist juba näinud ja wõitu saanud olivad ja selle pärast Wenelastele sugugi järele ei annud. Nii wäga kui ka edasi tungiti, jäi see ometi kõik ilma asjataks. Türglaste pool olivad sõdimise juhatajad kindral Rifaat ja Adil pasha, kelle hooleks Osman pasha sõjawäge annud oli. Kui Osman pasha õhtu eel Plewnasse jõudis, andis ta sedamaid käsku kõigest jõust kantsidest wälja tungida. See ajas Wenelasi uueste segamine ja weerand tunni pärast oli wõit Türglaste. Rahju saidad nii hästi Türglased kui ka Wenelased.

Balkani mägedes ja teine pool Balkani mägede oli Venelastel hakatuses käsi väga hästi käinud. Kindral Gurko oli kergeste üle mägede saanud ja mittu kitsast teed, kust üksnes üle mägede minna võis, ära võtnud. Ammu oli ette ära arvatud, et üle Balkani mägede minemine tükk väga raskest tööd pidi olema, sest et Türklastel jälle väga hõlpus vastu panna on. Seda oli juba aastal 1828 nähtud, kui Venelased üle Balkani mägede kunni Adrianoopoli läksivad. Lollid Türklased olivad aga tänawu aasta väga unised ja lasksivad Venelasi teesid, kust üle mägede võis minna, kergeste ära võtta. Kindral Gurko tungis oma sõjameestega teine pool mägede ikka kaugemale ja kaugemale, nenda et üks jagu Kasakaid juba Maritja orgu jõudis ja Gurko sõjawägi Adrianoopolist enam liig kaugel ei olnud. Nüüd alles läksivad Türklastel silmad lahti, mis suurt kahju nad selle läbi saanud olivad, et nad Balkani teesid Venelaste kätte sattuda olivad lasknud. Nende pää-püüdmine oli sest tunnist saadik saadud kahju jälle hääks teha ja et seda korda saata, selle tarwis korjaksivad Türklased rutuga suurt wäge kokku ja saatsivad siis Suleiman ja Keuf pasha Venelastele tee pääle ette, et need enam edasi ei saaksivad, waid et neid selle asemel koguni tagasi peaks tungitama. See oli Venelastel juureks õnnetuseks, et neil liig wäha sõjawäge oli Türklastele vastu saata. Venelasi oli Türgi maal küll kaunis rohkeste, aga laialdase maa ja kindluste pärast olivad need laial ja pidiwad igal pool Türklaste üle walwama ja nendega wõitlema. Kindral Gurko sõjawägi ei olnud mitte suur; mitmes wõitlemises, mis tal seni ajani teine pool Balkani mägede oli olnud, oli sõjawägi surmude ja haawatute pärast kaunis hulga wähenenud, aga uut abi enam mitte juurde saanud. Kui Venelased wiimaks aru saiwad, et sõjameestest wõitlemistes nappus kätte tuli ja nende süümaale arm nenda kaugale ei ulatanud, kui tarwis oli, kut-

futi kottu uut sõjawäge juurde, aga see wõttis ometi hulga aega, enne kui need Türgi maale jõudsiwad. Et kindral Gurko abi ei saanud ja ta enesel Suleiman pasha suure sõjawäe vastu liig wäha jõudu tundis olemat, siis ei aidanud tal muud nõu, kui pidi Türlaste eest taganema. Türlased ei olnud ometi sellega rahul, et nad natuke maad edasi oliwad saanud; nad oliwad kindral Gurkol alati kannul, kes nende eest ometi kaunis pikkamisi taganes, sest et ta ikka kottu abi järele ootas tulewat. Mitmed linnad ja kohad, mis Wenelased teine pool Balkani mägede hakatuses ära oliwad wõtnud, pidiwad uueste Türlaste kätte jäetama ja kindral Gurko ei wõinud enne suure sõjawäe ees seistatama jääda, kui ta Balkani mägede juurde jõudis, kus palju parem oli Türlaste vastu panna. Aga ka Balkani mägedesse ega nende juurde ei tahtnud Türlased Wenelaste kätte jätta; nende tahtmine oli nüüd korraga Wenelasi jälle tagasi tungida ja neid koguni, olgu kas Wene maale tagasi tungida. See oli küll väga hästi ja ilusaste wälja mõeldud, aga nõu täitmise, — jah see oli tükk rasket tööd, mis Türlased weel mitte tegema ei olnud õppinud. Et Wenelased wiimaks taganemisest juba küll arwasiwad olemat ja Türlastele vastu panema uueste hakasiwad, siis tõusiwad selle läbi mitmed werised wõitlemised, kus palju nii hästi Wene kui ka Türgi werd ära walati.

Et Wenelased üsna hääga Türlaste eest ka ei taganenud, seda wõib isienesestki mõista. Eesti Sagras katsus kindral Gurko 19. Juulil hoolega ja kõigest jõust Türlasi finni pidada, ilma et see ometi korda oleks läinud. Rudas see sündinud, selle üle kirjutab üks Türlaste sõber, kes, nagu täada midagi Wenelastest tähtsamat ega suuremat ei kõnele, kui nad tõeste teinud, umbes nenda:

Praegu on marshal Keuf pasha Shumlasse jõudnud, kus ta Balkani sõjawäe edasi jõudmise üle hoolt ja muret kandma peab. Temaga ühes tuli ka Teswik bei, kes palju

fest on jutustanud, kudas lood teine pool Balkani mägede lähavad.

See oli Juuli kuu viimaste pääwade sees, kui marshal Suleimann pasha sõjamehed Zeeni Sagra ligidale Deedekoisse jõudsid ja endid sääl siamaalse Balkani ülema sõjawäe juhataja sõjawäega ühendasid. Kaks pääwa enne seda oli Suleiman pasha isi juba sinna jõudnud ja Neuf pasha, kes, ehk küll palju wanem marshal, lahkestest wastu wõetud saanud. 30. Juulil oli Suleiman pasha Zeeni Sagra sõjawäge üle waadanud ja leidnud, et see wiiskümmend kaks bataljoni suur oli.

Suleiman pasha sõjawäest peab ütleva, et sääl wahwad sõjawäed olid, kes Albaania kaljude wahel, Hertsegowiina lõhustikkudes, Bosnia pimedates metsades ja Montenegro järskude, kõrgete kaljuseinade ja rütkade wahel kahe aasta sees surmale mõnda korda silma waadanud olid ja nüüd igatsesid, et oma wahwust ka Muhameedi usu waenlaste, see on Wenelaste wastu üles näidata. See soowimine pidi pea täidetud saama, sest juba sellesama pääwa pärast lõunast andis kindral Hücri pasha, keda wälja oli saadetud waenlasti waatama, seda täada, et kaunis suur hulk waenlasti, kes Dalbokast läbi metsade Sluban Bairi läinud, sääl Türki eeswahtisid ilma wõitlemiseta tagasi tunginud ja nende ratsawägi koguni Ismanli tulnud, mis aga poolteist tunni teed Zeeni Sagrast kaugel on. Hücri pasha arwamise järele pidi waenlasti kuus bataljoni jalamehi ja wiis eskadroni ratsamehi olema, kell ka suurtükid kaasas olid. Ühel hoobil tuli ka Itset bei käest, kes salga ratsameestega Rainaklist Bawi Dag mägesid kunni Tundsha jõe kallasteni waatamas oli käinud, see sõnum, et ka säält waenlased kaunis suure hulgas suurtükidega Zeeni Sagra poole minna.

Jürüklari metšas tõusis ees olejate Wenelaste ja Itset bei sõjameeste wahel waite tüli, mis umbes poole tundi

wältas. Et ilm pimedaks läks, jäi mõitlemine järele. See sõnum tegi seda, et Suleiman pasha weel sellsamal õösel Tsherkesslaste Mehmed bei salga Tsherkesslastega uueste põhja poole waenlasti waatama läks. Olgu et see ohwitser õigelt teelt kõrwa läinud, ehk et Wenelased säält taganenud, kuhu nad pärast lõunat läinud olivad, hää küll, ta jõudis ilma mingisuguse õnnetuseta Tundsha jõe äärde, kust ta ka üle läks ja ei näinud waenlasti kuskilgi. Kolmandamad järelewaatajad, kes kunni Jürüklari metsa olivad läinud, ei mõinud waenlastest mingisugusid jälgi leida ja sest arwas siis marshal, kui ta enne ohwitseridega sõja nõu oli pidanud, et sest küljest Zeeni Sagral waenlaste poolest midagi karta ei ole. Kindral wõttis koguni nõuks jedamaid Eski Sagraste waenlaste kallale minna, kes säält oma seisupaika, mis loodusest juba kindel on, iga pidi otse kui kindluseks ümbermuuta olivad katsumud.

Waewalt oli homiku koit wäljas, kui sõjamehed kokku saiwad kutsutud, et Eski Sagra teed ette wõtta. Et ometi, ehk küll mõnda korda wälja oli saadetud waatama, waenlasti Zeeni Sagra ligidal olewat kardeti, kes mitte teadma ei pidanud, et Eski Sagra kallale mindi, siis oli sõjawäe warase kokkukutsumise ajal ülema kindrali poolest märki andmine sarwedega, jah ka wali hüüdmine ja rääkimine ära teeltud, sest et mägestikus häält wäga kaugele kuulda wõib. Wäga tasakeste anti käskusid ja peaaegu ilma kuulmata hakasiwad pimedas bataljonid, keda kolmkümmend üheksa oli, kolmekümne kuue suurtükiga edasi minema. Kaara Wali pasha diviõn, mis kolmteistkümmend bataljoni juur oli, ja suurem jagu suurtükide tagawara wäge, kui ka kaksteistkümmend eskadroni ratsawäge jäiwad osalt Zeeni Sagrast põhja poole mäe kungaste otša, osalt linnast ida poole Kardikõi küla juurde laagresse. Kolmas salgas mindi Eski Sagra kallale. Pää-salk läks Tshirpani maanteed, Ismail pasha brigad säält põhja poole kaunis hääd põllu

teed Dalbofa poole; kolmas salt läks Seeni Sagraft Karl-
kõist läbi waenlasi üles otsima.

Suleiman pasha oli pää-jau juures; Tšherkeslaste
karjad olivad sõjawäe kõrwas. Kõige ees oli gaardi kuues
rügement batareiga. Homiku kellu üheksa puutusiwad Tšher-
keslased Dalbofas Kasjakatega kokku. Et aga julged kaksed
Wenelasi, kes oma suurtükidega küla walitsesiwad, ära ajada
lorda ei läinud, wiidi batarei küla juurde warjuldase paiga
pääle, kust need Wenelastele, kelle tuli kord korralt ikka
wähemaks jäi, nenda walu andsiwad, et nende suurtükid
wiimaks hoopis wait jäiwad ja nad küla Türglaste kätte
jätsiwad. See suur küla, kuhu nüüd Türgi ratsamehed
sisse sõitsiwad, on Dprahopiira mäe lõune pool külje pääl,
kelle mõlemil pool küljes suured ja laiad lõhustikud on.
Lääne poolne on kaunis sügaw ja järsk ja muudab ennast
wiimaks wäikeseks järweks. Jda poolne ulatab kunni küla
taha, kus kitsas tee on, kust ometi ilma suurema raskujeta
suurtükidega ühest otsast teisi minna wõib. Eski Sagra
tee ja teine, mis Derbentkõist Kasanliki lähab, käiwad siin
ühest teisest risti üle.

Wähe ajal oli Suleiman pasha kaunis Eski Sagra
ligidale jõudnud, ilma et waenlastega ometi kokku oleks
sattunud. Ta oli isi kindral Dsman ja Safwet pashaga
sõjawäe ees otsas. Siit jaadeti sõjamehi jälle Eski Sagra
poole waenlast waatama ja need tuliwad selle sõnumiga
tagasi, et Wenelased nii hästi Eski Sagra kui ka ümber-
kauduste kohtade pääl olla. Pea paukusiwad suurtükid ja
nüüd andis Suleiman pasha kindral Mustafale käsku kal-
lale tungida. See wõttis sedamaid kuue bataljoni ja ühe
batarei, kuna Karlkõist läbi tulnud Deswik bei mehed kõr-
wast aitasiwad ja ajas asja nenda kaugele, et Wene batarei
waewalt weerand tunnilise wõitlemise järele suurema sõja-
wäe juurde taganema pidi.

See oli osalt linna ees, osalt Saara Sou jõe parema

kalda pääl — nimetadud jõgi jookseb Tundisha jõlle —, ofalt Eski Sagrast põhja pool olevate mäe küngraste pääl. Need mäe künkad tõusevad järk järgult kõrgemale ja on ida poolt kaunis järssud ja pöösuud ja puud täis. Lõune pool küljes on kohad enam ühetasasemad, aga enne kui maa tasasemaks läheb, olivad Wenelased sinna enestele kindlaid paiku walmistanud. Sellegi poolest käskis Suleiman pasha Eski Sagra poole edasi tungida. Jaanina jäägred, kes Krstaki lahingis suurt wahwust ülesnäidanud olivad, läksiwad parema ja pahema poole ja hakasiwad pikkamisi Eski Sagra poole minema, kus juures nad hoolega kraawides, puude ja pööstaste taga warju otjisiwad. Nende järele läksiwad kindlas reas Mustafa ja Deswiki brigadid, kuna kaksteistkümmend Türgi suurtüki, mis mõlemil poole tee äärde wiidi, linnale kängeste tuld hakasiwad andma, mis waenlaste suurtükid mitte ei wastanud.

Nenda jõudsiwad Türgi sõjamehed nii linna ligidale, et nad umbes poole wersta weel kaugel olivad ja juba olivad kütid ja Saloniihi bataljon wäikese, aga jooksewa mäejõe parema kalda pääle jõudnud, kus paksud paju ja lepa pöösad kaswasiwad, kui korraga wali suurtüki pauk linna poolt käis ja sedamaid kaks Wene batareid kallale tungijatele tuld hakasiwad andma. Wene kütid, kes pahemal pool Saara jõe kaldal olivad, andsiwad nendajamuti mõnujaste Türlastele tuld ja ülemalt poolt Eski Sagra olewast mäe künka otjast hakkas kolmas Wene batarei Zeeni Sagra teele tuld andma, aga nende suurtükid ei wõinud Türlastele suuremat kahju teha, sest et kuulid teest paremale ja pahemale poole kõrwa läksiwad. Ka wäike jagu Wene pombisid läksiwad lõhki. Suleiman pasha lastis omalt poolt oma batarei Saara jõe äärde wiia ja isjääraniis linnale tuld anda. Nende suurtükide tule all läksiwad Jaanina jäägred Suleiman pashaga jöest üle ja tungisiwad Allaa karjumisega bajonettidega Wene jalawäe kallale, kes

kaunis segamine linna eest ära taganes. — Siin aga läks lugu korraga teiseks. Wenelased said abi ja kihutastivad Türklased, kes nende järele linna olivad püüdnud tungida, suure kahjuga tagasi. Süiski oli see wõit filmapilguks, sest Deswiti brigad oli pahema poole pöörnud, oli suurtüki wäega ühes Eski Sagrast kesk homiku pool Aidini küla juures üle jõe läinud, Mehmed bei ratsawägi ruttas järele ja siis läksiwad Türklased lõune poolt küljest, kui nad enestele wastu saadetud Wene jalawäe bataljoni segamine taganema pannud olivad, linna ligidamale. Beerand tund hiljem tungis juba üks jagu Türklasi linna sisse, ehk küll Wene batariist ja kahest jalawäe bataljonist kallale tungijatele hirmsal kombel tuld anti. Siis aranis suurt kahju said Filipoopeli jäägred, kellest selle korra neliteistkümmeend ohwitseri surnud ja haawatud maha jäiwad. Esmene ja teine kompanii sai täieste otsa; kes aga järele jäiwad, need tormastiwad üle surnukehade ja tungisiwad Wenelaste kallale. Wihaselt kuulti neid Allaa hüüdwat ja nähti neid bajonettidega wastaste kallale tungiwad, et ennem surma leida kui taganeda. Iga samm pidi kalli werega ostetud saama.

Wenelased tegiwad iga müüri, iga maja, iga urtsiku kindluseks, mis nende käest ära wõetud pidi saama. Suur jagu linna oli juba tule leekedes, mis ida tuul kõrgesse wastu taewast ajas. Suits ja aur warjasiwad were loifusid filmade eest mitmes kohas juba kinni ja täitsiwad mulitsaid, kus Türklased pikkamisi edasi tungisiwad. Wenelaste suurtükid mäe künngaste pääl jäiwad wait, sest et Türklasi filmade ees enam palju näha ei olnud ja kuulid linnas nii hästi omastele kui ka waenlastele suurt kahju teha wõisiwad. Ka ida poolt küljest tungisiwad Türklased hulga kaupa linna. Wahe ajal walmistasiwad endid Ismail pasha bataljonid selle wastu, et Wenelaste kallale mägede otsa torni jooksta.

Kui see koht Türklaste kätte oleks langenud, siis ei oleks Wenelased enam Kasanliki poole tagasi minna saanud. Nad said sest aru ja selle pärast anti märki wõitlemist järele jätta.

Nenda jäi werine wõitlemine korraga seisma ja seda aega tarwitatiwad Wenelased seks, et oma sõjawäge suurtükkide warju alla mäe küngraste otsa wiia. Pea läks ilm pimedaks ja selle läbi oli Wenelastel wõimalik Kasanliki poole taganeda, ilma et keegi neid oleks tülitama läinud. Teise homiku wara wõitsiwad Türklased Wenelastest maha jäetud kohad ära ja läksiwad Kasanliki poole nende järele.

Nenda kaugele ulatab Türklaste sõbra täädus. Ehk ta küll Türklasi liig wahwaks teha tahab, ei wõi ta fiiski seda salata, et Wenemehed waprast on olnud ja Türklastele kahju teinud. Wõitlemistele sõnumide täienduseks Eski ja Zeeni Sagra ümber saagu pääle selle weel natuke juurde lisatud, mis Wene wäe loo poolest selgemat täädust annab, ehk see küll enne jutustatud lahingit sündinud on.

Shipka ära wõtmise järele oli kindral Gurko Eski Sagraisse, kust Türklased ära oliwad põgenenud, kolm rügementi ratsawäge Peühtenburgi härtsogi Nikolai Maksimilianowitschi käsju all pannud. Pääle selle sai weel poolteist brigadi Bulgaaria wäge juurde saadetud. Pea saadi kuulda, et Suleiman pasha Monteneegrost ära tulnud ja neljakümne wiie bataljoniga Adrianoopolist edasi tulla, Zeeni Sagra ära wõetud olla ja Suleiman oma sõjawäega Eski Sagra kallale ähwardada kippuda. Kindral Gurko wõttis ilma aja wiitmata nõu Suleiman pasha edasitungimist keelda ja kui wõimalik, mitmes jaus wäge lüüa. 18. Juulil pidi Zeeni Sagra kallale tungitama ja selle pääwa homiku kellu kahetsa pidiwad juba kõik üksikud jaud Zeeni Sagra juures koos olema. Hankiõi külas oli Shewsi ja Seeletsi rügement kahe jalawäe batারেiga kindral Boreisha juhatusel all; sell oli käst käes säetud pääwal ja tunnil Zeeni Sagra juures Türklaste ligidal olla. Peühtenburgi härtsog pidi sellamal pääwal ja tunnil Eski Sagrast Zeeni Sagraisse paremalt poolt küljest tulema ja kindral Gurko isi pidi ühe kättide brigadiga, ratsameestega batಾರೆiga ja Kassakatega, kes Kasanlikus oliwad, kolmandamast küljest Zeeni Sagra poole minema.

Härtzog Nikolai Maksimiliaanowitschi sõjawägi ei jõudnud aga õigel ajal sinna ja sest wõis näha, et ta tee pääl Deeni Sagrašse Türlastelega kokku oli puutunud ja nendega wõitlema pidanud hakkama. Sellegi poolest tungiti kellu pool kümme kallale. Wõitlemine wältas wiis tundi. Wene ratsameeste batarei ja küttide brigad tungiswad Türlastele selja takka kallale ja sell wiisil jäi wõit Wenelaste kätte.

Kaks suurtükki saiwad Türlaste käest ära wõetud ja nad pidiwad põgenema, kus juures nad püüsid, padronid, moona ja mõnda muud maha jätiswad. Kui Eski Sagra ratsa rügemendid sinna õigel ajal oleksiwad jõudnud, siis ei oleks wist ükski Türgi soldat ära põgeneda saanud.

See wõitlemises oli umbes kuustuhat Türlast, kell kuus Krupi suurtükki ligi oli. Surmatud Türlased oliwad kuue ja seitsme mehe kaupa ühe teise pääl hunikus. Raudtee jaamas oli pikk rong moona ja mitme sugust kraami, mis põlema läinud jaama läbi ka juba tuld wõtnud oliwad. Need wagonid, kus püüsirohtu sees oli, lindsiswad wastu taewast.

Nimetatud juhtumine ja wõit Türlaste üle oli, kudas juba tähendatud oli, 18. Juulil. Hiljem aga, kui Suleiman pasha jõjawägi sinna jõudis, pidiwad Wenelased Eski Sagrašst ometi taganema ja seda Türlaste kätte jätma.

Ikka kaugemale ja kaugemale püüdis Suleiman pasha oma sõjawäega edasi tungida ja kõiki Balkani teesid Wenelaste käest ära kiskuda, mis Türlastele suurt kasu oleks saatnud. Kui Türlased nimelt neid teesid ära oleksiwad wõtnud, siis oleks Wenelastel liig raske olnud neid teist korda oma kätte tagasi saada, sest Türlased oleksiwad siis palju hoolsamine nende üle walwanud ja neid mitte enam nenda kergeste ära wõtta lasnud. Seda teadsiwad Wenelased wäga hästi ja selle pärast püüdiswad nad, maksu mis maksab, nende teede peremeesteks jääda, kust üle Balkani mägede minna wõib. Juba 4. Augustil oli Suleiman pasha Hantiöi kitsast teed Wenelaste käest katsumud ära kiskuda, aga et ta nõu sääl korda ei läinud, siis ruttas ta säält Shipka kitsa tee juurde, et seda Wenelaste käest ära

wõtta. Et Wenelased ometi tubliste ja mehifelt wastu paniwad, siis tõusiwad suured wõitlemised, mis mitu pääwa wältasiwad ja nii hästi Wenelaste kui ka Türklaste poolt palju ohwrid nõudsiwad.

Gabrowa linnast, mis kõigel Bulgaaria maal oma tööde poolest kuulus, sest tema tuhat kolme saja maja hulgas ei ole peaaegu ühtegi, kus midagi käte tööd ehk ka masina tööd ei teha, lähab maantee lõune poole. Üsna linna ligidal tuleb Zantra jõele keft homiku poolt mägestikust üks aru juurde; selle jõe orgu mööda lähab maantee üsna jõe kalda äärt mööda pea ühel, pea teisel pool kaldal edasi, nenda et tee neljast sillast üle käib. See jõgi, kelle nimi Koseritsa on, lähab kaunis Shipka tee ligidale, kus tema sisse wäike Panitsharka jõgi jookseb. Kord korralt tuleb siin ikka enam ja enam walgid kalju seinu nähtawale. Pea selle pääle lähab tee Koseritsa orust wälja, mis loe poole kõrgemasse mägedesse pöörab, kus ta ääres weel metsa sees Selenoderwo (roheline puu) küla on. Tee lähab ikka lõune poole ja jõuab Tsherweni (punase) mäe otsa. Ses mäes on pea punast saue, pea jälle kollakat pruuni lupja, kummi ülemalt wiimaks kilt wastu tuleb. Sügawas all orus, ida pool küljes on Sweeti Sokoli (püha kulli) klooster, kuhu päris tee päält läbi metsa kena tee lähab. Punase mäe otsas on esimene wahi maja ehk karauula. Siit lähab tee edasi teise wahi maja juurde, mis tuhat kolmkümmend kolm ja kolmandama wahi maja juurde, mis tuhat kaks sada nelikümmend kuus meetert üle mere pinna on. Wiimase ligidal lääne pool küljes maantest on „Marko Kralsgigrad fair“ (kuninga Marko kindluse kungas), kust wäga kaugele põhja poole näha wõib. Siit wõib teine poole Gabrowa näha ja säääl selgeste teestid ära tunda, kellest üks Selwisse ja sääält Lowtshasse ja Plewnasse, teine Drenowast läbi Tirnowasse lähab ja neid kohti ühelt poolt Rustshukiga ja Bukarestiga, teiselt poolt Osman Basariga, Esti Dshumaga ja Shumlaga ühendab. Lõune pool wiib see tee Euroopa Türki maa südamesse, see on Filipoopeli ja Adrianoopeli. Kes säääl mägede otsas on, wõib juba isegi aru saada, kui wäga tähtjas Shipka tee on,

kellest nii hästi ennemuistsetes juttudes kui ka lauludes kõnele-
 dakse. Shipka tee pääl peab Slaawlaste wahwa sõjamees
 Marko Türklastega sõdinud ja kaua nende wastu pannud olema.
 Tükk maad teine pool wiimase wahi maja lähab mägi korra
 jälle natuke madalamaks. Kui edasi mäe kitsa, terawa harja
 pääle minnakse, siis paistab säält juba kiidetud Kasanliki rooside
 org silma. Siin on, nenda ütelda, kaks maailma all jalgade
 ees. Põhja pool ulatab kaugele üle mägede ja orgude kena
 rohumaa, kelle wahel aga ka tamme ja muud metsu ette tuleb,
 kus arwa ja suure waewaga Bulgaaria mäe rahwa urtsikuid
 leida wõib. Lõune pool selle wastu on Kasanliki org, kus
 kenad roosi ajad ja põllud on, sest et mäed külmemad tuuled
 ja tormid finni peawad ja rohkestes Türgi punase katussega
 majasid paistab pähklepui metsa wahelt silma. Siin wõib
 arwata, nagu oleks korraga nõiduse läbi Euroopa maalt Asia
 maale wiindud. Kaunis loogelbes ja keereldes hakab tee mäe
 otsast alla orgu minema. Halli rohelist karwa mitmet seltsi
 kaljud seisawad siin tee ligidal. Kuna Gabrowast tulles tee
 umbes neli üks pool tundi aega wõtab, enne kui tee kõige
 kõrgema koha pääle jõuab, ei wälta alla minemine Shipka
 külasse, mis lõune pool mäe ääres umbes seitse sada meetert
 madalamas on, enam kui umbes tunni aega. Wankrega on
 siin wäga raske sõita. Shipka on suur küla, säält on kaks
 kirikut ja kahetse sada Bulgaaria maja; ta põhja poolne jagu
 ulatab Balkani mäe äärest kunni sügawasse lõhustikku; lõune
 pool saab wäga palju roosisid kaswatud. Poole Kasanliki tee
 pääl on roosi aedade ja pähklepui metsade wahel warjul Haskiöi
 küla, kus aga üksnes Türklased elawad. Shipkast on Haskiöisse
 umbes tunni teed. Haskiöist on umbes tunni teed ka weel
 Kasanliku, mis aga üsna Türgi linna moodi wälja näitab.
 Selle tee ääres kaswawad wäga kenad pähklepui metsad. Kui
 kõrges Kasanlik üle mere pinna on, selle üle antakse mitme-
 sugust otjust, mõned ütlewad kolmsada kolmkümmend üheksa,
 teised kolmsada wiiskümmend kuus, kolmandamad nelisada neli-
 kümmend kaks meetert olewat. Rahwa hulka arwatakse umbes

20,000 olemat, ja seesugune suur rahwa hulk tuleb osalt sest, et siit kaks teed Maritsja orgu lähawad, osalt jälle, et Shipka tee ainukene siin küljes on, kust wanlrega üle Balkani mägede wõib saada. Saja kahetümne kolmest Traakia kohast, kust roosi õli saadakse, on nelikümmend kaks Kasanliki orus, mis niisama palju õli annawad, kui kõik teised kohad kokku. Kolme tuhande kahe sajast kilogrammist roosidest saab ühe kilogrammi õli ja sellest wõib arwata, kui palju maad rooside kaswatamine enese alla wõtab, kui siit aastas kahetsja sada wiiskümmend kilogrammi õli saadakse. Kaks teed lähawad Shipkast homiku pool Kasanlikust üle Trowna Balkani Trownasse, aga nende pääl ei wõi mitte wanlrega sõita ja ka sõjas ei ole neid siia maale ette tulnud ega nimetatud saanud. Kaugemal homiku pool on Hain-Bughaz. !

See oli 9. Augusti homiku, kui Suleiman pasha ühe jau sõjawäega, keda ülepeä umbes üheksatümme kuni sada tuhat meest oli, esimeste Wenelaste kantside kallale tungis, mis need oma warjuse sinna ehitanud oliwad. Sedamaid hatasidwad need Türglastele tuld wastu filmi sülitama, aga kõigest sellest hoolimata tungisidwad Türglased ometi julgeste edasi. Suleiman pasha tungis neljakümne bataljoniga täieste kümme korda Wenelaste kallale, aga siiski ei saanud Türglased wõitu, waid saiwad Wenelastest taganema aetud. Esimestes kantsides ei olnud Wenelasi enam kui kolmtuhad meest ja nelikümmend suurtükki, üleüldine Wenelaste arw Shipka tee pääl oli kolmeistkümmend tuhat. Dhtu pimedani wältas wõitlemine ja ka wõrje katsusidwad Türglased kallale tungida, aga Wenelased oliwad ettewatlikud ja walwad ja selle pärast ei läinud Türglaste nõu mitte korda.

Suba teise homiku 10. Augustil kellu wiie ajal algas wõitlemine uueste. Suleiman pasha sai ikka enam ja enam aru, et lahtiselt ilma mingisuguse warjuta liig kahjulik Wenelaste kallale tungida on ja sellepärast katsus ta batariisi ja wallisi teha, nagu tahaks ta mõnda kindlust ära wõtta. Tõe pärast oli ta ees kindlus, mis weel rohkem kui koha mõnusa oleku ja

kantside läbi wahwate wastupanejate ja kaitsejate läbi kinni-
 tabud oli ja need kaitsejad oliwad kindral Stoletow ja Doro-
 shinski. Kui wiimaks õhtu kätte jõudis, ei jäänud Türglased
 weel mitte rahule, waid andsiwad ühte puhku tuld; aga et see
 Wenelastele suuremat kaju ei wõinud teha, siis ei wastanud
 nad sugugi selle pääle.

Kolmandama wõitlemise pääwal, see on 11. Augustil,
 hakas sõdimine juba homiku kellu pool wiie ajal jälle täitsa
 pääle, sest Türglased tungisiwad kõigest jõust Wenelaste kallale.
 Ikka pahemaks ja pahemaks ahwardas Wenelaste lugu minna.
 Kolmat pääwa pidiwad Wenelased sõdima, ilma et neil suuremat
 puhkamise aega oleks olnud, sest Türglased ei annud ka bösel
 palju rahu. Wenelased lootsiwad Tirnowa poolt küll abi, aga
 see jäi ometi tulemata. Sellegi poolest ei lõõnud kindral Stoletow
 kartma, waid pani mehise meelega Türglaste wastu. Mida
 pahemaks ja kurwemaks Wenelaste lood läksiwad, seda rohkem
 rõõmustasiwad endid Türglased. Kõige suuremaks õnnetuseks
 Wenelaste pool oli see, et sõja tarwidus ära nappuma hakas
 ja kui sest sõjas puudu, mis wõib siis weel teha? Kõige suurem
 puudus tuli pea püsirohust kätte. Täi aega mürafiwad Wene-
 laste suurtükid weel kantside sees wana moodu edasi, aga siis
 hakasiwad nad kord korralt ikka enam ja enam wait jääma.
 Nii pea kui Türglased seda aru saiwad, andis Suleiman pasha
 sõjawäele käsku kahetordse jõuga Wenelaste kallale tungida.
 Küll paniwad Wenelased wastu, mis nad iial jõudsiwad ja
 wõisiwad, aga nende hulk oli Türglaste wastu liig pisuke ja
 selle pärast ei aitanud muud nõu, kui pidiwad mõnda kohta,
 mis nad Türglaste käest werega ära wõitnud oliwad, nende
 kätte jälle tagasi andma. Südamel waluga waatafiwad Wene
 wahwad kindralid Stoletow ja Deroshinski päält, kudas nende
 sõjamehed ikka enam ja enam taganema pidiwad. Üksi filmi
 waatafiwad nad pikafilmaga igasse külge, kas neile kuskilt abi
 tulemas ei ole. Üks wana-sõna ütleb: Kui häda kõige suurem,
 siis abi kõige ligim ja selle wana-sõna tõendusl wõis ka siin
 selgeste ära näha. Korruga tuli kindralidel ette, nagu kuulek-

siwad nad põhja poolt müdinat ja tumedaid häälesid. Pea saiwad mõlemad kindralid selgeste aru, et wiimaks oodatud abi ometi tulemas oli. Röömu pijarad tuliwad nii hästi kindralidel kui ka soldatitel silma, kes seda nähes waljuste hurraa hurraa pääle hüüdsiwad. Weel natuke aega läks mööda, enne kui kindral Nadetski ratsamehed sõdijate juurde jõudsiwad, kelle järele pea ka jalamehed tuliwad, kes sedamaid Türglastega wõitlema hakasiwad.

Nadetski abi oli Wenelastel suureks õnneks, sest nüüd saiwad Türglased, kes Shipka kitsast teed juba peaaegu ära wõtmas oliwad, uueste tagasi löödud. Türglased oliwad mäe künkaid paremal ja pahemal pool ära wõttes paremale poole ühe kantsi ja batarei ehitanud, kust seda teed, mis Shipka kitsa tee pääle läks, täieste walitseda wõis. Nad oliwad selle mäe rinna oma kätte saanud, mis sellega ühtepidi lähab, kust tee ülesse lähab ja see on wiimastest umbes tuhat wiissada küünart kaugel. Sest kantsist wõis teed mitmest kohast kõigest puhtaks pühkida ja Türgi jalawägi metsast ja põõsastest, mis tee ümber kaswasiwad, täieste kinni panna. Türglased lastsiwad kahe Englise penikoorma kauguselt sõjamehi tee pääl maha ja ka nende kohtade pääl, kus tee teine poole kungaste pääle pööris, surmasiwad ja haawasiwad Türglaste kuulid mõnda. Sest wõib aru saada, et Wenelaste lugu wäga kirju oli ja kindral Nadetski selle pärast ka weel sellisamal pääwal, kui ta appi jõudis, Gabrowa walitsejat palus linna rahwale seda nõu anda, et nad igal silmapilgul põgenemise wastu walmis oleksiwad, sest Türglaste ei wõida sugugi uskuda. Kindral Nadetski wõttis oma sõjameestega, kellega ta wäsinusest hoolimata Türglaste kallale tungis, pääwa looja minemiseks kõik kohad jälle tagasi, mis Türglased Wenelaste käest ära oliwad kiskunud, nenda et Türglastel kõigest wõidust midagi kasu ei olnud.

Kitsa tee õige kõrgema koha päält lähab peaaegu teega õiges winkles kitsas mäe seljandil paremale poole. Umbes poole Englise penikoorma kaugusel lähab see mäe seljandil korraga kaunis kõrgeks ja selle kõrgema koha pääle oli Wene kants

ehitadud. Umbes pool Inglise penikoormat edasi teine kõrgem koht ja selle pääle oliwad Türklased enestele ka kantsi ehitanud. Säält pöörab mäe seljandik parema poole, nenda et ta teega üksi pidi edasi lähab ja Türgi jalawäe meestel wõimalikuks tegi seda teed puhastada.

Mõlemate kõrgemate mäe künngaste kui ka nende wahel olewate madalamate kohtade pääl kaswab mets. Kindral Radetski laskis oma sõjamehi läbi metsa edasi minna ja hakas Türgi kantsile kahe wõi kolme batareiga tuld andma. Ühel hoobil saatis ta ka lõhustikust, mis tee kõrwas on, sõjamehi mäe künngaste kallale.

Et Türklasi kantsile wõtta, selle tarwis sai 12. Augustil juba wara homikul kaks rügementi wälja saadetud, kes enne juba ka wõidelnud oliwad ja neile teisest rügemendist kaks bataljoni tagawara mehi antud. Pärast lõunat kellu pool kolme ajal oli esimene batarei ära wõetud, aga pool jagu kallal- tungijaid langes Türklaste tulest. Kallale tungimine keskmise ehk kõwema kantsi (batarei) kallale wältas edasi. Türklased oliwad palju puid risti põigeti maha raiunud, mis lähipääsemist wäga raskeks tegi, nenda et Wenelased nende takka ümber pidiwad minema ja kolmandama batarei kallale tungisiwad, mis bajonettidega ära sai wõetud. Nüüd kippusiwad Wenelased keskmise kantsi (batarei) kallale ja katsusiwad seda ära wõtta. Kellu pool neli andis Wenelaste ülem tagawara bataljonidele tääda, et ta pea kantsi ära wõtta tahta ja käskis enesele appi tulla. See sündis ja nüüd wõeti batarei uueste kantsile. Kui nad aga lagedale wälja läksiwad, et kinni pandud tee neid mitte kinni ei peaks, saiwad nad suuremalt osalt otsa, ehk nad küll asjaga nenda kaugele saiwad, et nad Türklasi ära ajasiwad. Peu täis Wenelasi oli nüüd küll waenlast põgenema pannud, aga kedagi ei olnud, kes neile appi oleks läinud. Tagawara wägi oli peaaegu otsas ja see sündis kõik sell filmapilgul, kus kahelja- teistkümmend tuhat Türklast ennast uueste wõitlemise wastu walmis paniwad. Nad tormasiwad uueste mäe otsa, wõtsiwad wanad kohad ära ja kihutasiwad Wenelased ülewelt alla orgu

tee äärde. Kindral Radetski läks selle pääle isi oma diwisjoniga wälja ja tormas weel korra künka otsa (13. Augustil). Kindral isi oli kõige kangema tule käes. Alles umbes kellu kümne ajal õhtu jaadi Türglaste kants kätte, aga Wenelased ei wõinud seda kuigi kaua oma käes pidada.

13. Augustil, mis juba wiies wõitlemise pääw oli, algas wõitlemine homiku umbes kellu üheksama ajal, kus õnn pea Wenelaste, pea Türglaste poole jäi. Sel pääwal juhtus Wenelastele muude õnnetuste juurde see õnnetus, et kindral Derofhinski, kes kolm pääwa wõitlemist juhatanud oli, surma sai. Ilm oli ammu juba õhtu pimedaks läinud, kui wiimaks suurtükkide tuli wait jäi. Siiski katsusiwad Türglased ka weel õöse Wenelaste kallale tungida, aga ometi ei saanud nad sellest mingisugust kasu.

13. Augustil lõpis suur wõitlemine, mis wiis pääwa Wenelaste ja Türglaste wahel oli wältanud, otsa. Selgeste sai Suleiman pasha aru, et ta oma sõjawäega Wenelastele midagi teha ei jõua ja selle pärast wõttis ta nõuks ilma asjata were walamist nüüd wiimaks järele jätta, mis pärast siis Türglased 14. ja 15. Augustil weel wäga wäha Shiptat lastsiwad ja siis hoopis järele jätsiwad. Umbes wiisteistküm- mend tuhat meest oli Suleiman pasha oma kange sõdimise hinnu läbi kautanud, ilma et sest midagi kasu oleks saanud.

9. Augustist kuni 15. Augustini saiwad Wenelaste poolest haawatud kaks tuhat neli sada üheksakümmend seitse meest, kelle hulgas üheksakümmend kahetä ohwitseri oliwad. Suuremate meeste hulgast, kes Shipta wõitlemises haawatud saiwad, on nimetamise wäärt: Kindral Dragomirow, kelle paremast jalast kuul läbi läks; abjutant ülem würst Wjäsenski; ülemleitnant Hudjakow; kaptan Steppenström ja kaptan Kondratski; ülemleitnant Schwab ja kaptan Belousfow ja weel mõnda muud.

Suleiman pasha taganes, kui ta teistpääwal 16. Augustil suurtükkide lastmise täieste järele oli jätnud, Wenelastest natuke eemale ja jäi Kasanliki juurde natukeseks ajaks laagresse, ilma et ometi Wenelast filmastki oleks lastnud, kelle üle ta alati

walwas, et, nii pea kui ta parajat aega leiab, uueste nende kallale wõiks tungida ja seda korda saata, mis wiie pääwase werise wõitlemisega mitte korda läinud ei olnud. Wenelased saiwad sest väga hästi aru, mis nõu Suleiman pashal oli ja selle pärast oliwad nad alati tema wastu walmis, et, kui ta tuleb, ta neid mitte ette walmistamata ei leia, waid uueste oma jagu õpetust saaks. Seda oodates ei pidanud nende aeg mitte liig igawaks minema.

Baewalt oliwad Türglased mõne pääwa puhunud, kui neil jälle juba tahtmine tuli nurja läinud ette wõtmist uueste käsile wõtta. 26. ja 27. Augustil algasiwad uued wõitlemised. Kui Türglased aru oliwad saanud, et nad otsekohe edasi minnes teed mitte oma kätte ei saa, tungisiwad nad orgudesse ehk õigem Koseritsha lõhustikkudesse ja wõtsiwad pikka teed ette, et Panitsharkast läbi Panitsharka jõe äärt mööda edasi tungida ja Wenelaste selja taha Santra orgu minna. Hirmsa wõitlemise ja suure kahju järele läks neil korda üsna Wenelaste juurde tungida ja mäe künka otsa paigale jääda, kus palju metsa kaswis, kust nad Wenelaifi ahwardasiwad ja peaaegu ümber piirasiwad, nenda et wiimastel muud nõu üle ei jäänud, kui pidiwad rutuste abi paluma. Sunnaks jõudis abi weel õigel ajal sinna. Nüüd tõusis tibe wõitlemine metsas, kus püssi laad ja bajonet kõige rohkem ametis oliwad. Wiimaks läks hilja aegu sinna jõudnud Bene küttide bataljonil korda, Türglasi taganema sundida ja neid Selenderewost üle Osan Dagi tagasi ajada. Kuna Türglaste pahem tiiw ses werises wõitlemises ära wõidetud sai, tungis Türglaste kestwägi päätee pääl ja tee kõrwas pöösaste sees Wenelaste kantside kallale ja andis neile ilma wahet pidamata tuld. Esimene kants sai Türglastest koguni tormiga ära wõetud. Teise kantsi kallale tungides olla üks Türgi bataljon, mis tormiga edasi tungis, maa sees põlema pandud püsti rohu läbi wastu taewast lindanud ja peaaegu täieste otsa leidnud. Selle juhtumise järele tungisiwad Wenelased Türglaste kallale; nad tuliwad kantsidest wälja ja tormasiwad bajonettidega Türglaste

kallale, kus juures batareides suurtükid ühtlasi ligi mürafiwad ja wiikafiwad neid, ehk nad Shipka külast küll abi saiwad, mõnda tuhat sammu tagasi. Kudas arwatakse, olnud Suleiman pashal selle pääle nõu oma parema tiiwaga Prohatschkast ja Stofewtshist läbi minnes Wenelaste selja taha tungida, sest et Türklasi korraga sinna külge nähtud minewat, aga see ettewõtmine ei läinud ometi korda. Kui Türklastel õnneks oleks läinud üle Drowna Balkani suure sõjawäega siia poole Balkani mägede tulla, ja pahem tiiw ja keskpaik wahet pidamata Wenelaste kallale oleksiwad tunginud, oleks küll wõimalik wõinud olla, et Wenelased tee Türklaste kätte oleksiwad pidanud jätma.

Wenelased oliwad ikka enam ja enam sõjawäge Balkani mägede juurde saatnud, kes kõik kohad ja teed kinni paniwad, sest Türklaste nõust oli wäga hästi aru saadud. Esimeste pääwade sees oleks Türklastel kerge asi olnud wäikese Wene wäe üle wõitu saada, aga pea saiwad Wenelased Gabrowast ja Tirnowast abi juurde ja see kõik tegi Suleiman pasha ettewõtmist wäga raskeks. Kudas mõned ohwitserid arwawad, ei oleks see Türklastel suuremat midagi aidanud, kui nad Shipka tee ka kätte oleksiwad saanud; nad ei oleksiwad sinna mitte seisma jäänud, waid edasi tunginud, aga pea suure Wene wäega kokku puutunud, kes neid oleks löönud. Paljas tee oma käes hoidmine toob sõjawäele suurt kasu.

Sälle jäiwad Türklased mõneks pääwaks rahu, aga ometi mitte kauaks. See oli 5. Septembri ööse, kui Türklased korraga salaja uueste Wenelaste kallale tungisiwad ja St. Nikolai mäe otša kippuda ja seda ära wõtta katsusiwad. Wenelased oliwad aga walwsad ja saiwad Türklaste kallaletungimisest aru. Wolhüünia rügemendi ülem Chandetski, kelle käsul all sõjamehed oliwad, käskis kõik waluis panna ja waenlasi oodata. Esimese küttide kompani ülem Ostapow lastis Türklasi wiiekümne sammu pääle enese ligi tulla ja lastis neile siis sell kombel tuld anda, et nad põgenema pidiwad; see sündis umbes kellu wiie ajal homiku. Selle pääle tungisiwad Türklased weel kaks korda Wenelaste kallale, saiwad ometi mõlema korra kahjuga tagasi

löödud, nenda et nad kellu üheksama ajal täieste taganema pidivad. Kõige vähem kippusivad Türglased Wene wäe kesk- koha pääle ja jätsiwad seda juba kellu kaheksama ajal homiku hoopis rahule. Kõige wihasemalt wõideldi St. Nikolai mäe otsas, kus wõitlemine juba kellu kolme ajal homiku alanud oli. Suurtes salkades ronisiwad Türglased kalju mäe otsa, loopisiwad käsi granat kuulisiid ja tahtsiwad ligi wõetud kantsi korbidega enestele kindlat wastupanemise paika ehitada. Ehk Wene suurtükid küll tubliste tuld andsiwad, jäiwad Türglased ometi uue koha pääle ja tõmmasiwad mäe otsas kellu kuue ajal homiku koguni walge lipu ülesse, kus poolkuu sees oli. Natukeseks ajaks jäiwad Wene suurtükid wait, hakasiwad ometi pea jälle uueste mürama. Wastu löunat saiwad Türglased siiski kalju otsast maha aetud ja kaks Schitomiri roodu ja Wolhüünia rood tegiwad neile peaaegu täieste otsa pääle; kõik mäe külge oli langenud waenlasi täis, kelle arw umbes kolmtuhat wõis olla. Wenelaste kahju ei olnud ka üsna wäike; kui pärast wõitlemist mehi üle waadati, leiti kolmkümmend üks ohwitseri ja umbes tuhat soldatit puuduwad, kes osalt haawatud, osalt jälle surma saanud oliwad. Haawatute seas oliwad suurematest meestest kindralstabi ülem Kennerfeldt ja ülem Djäshelnikow; furnute hulgas aga würst Meschtscherski. Selle surma pääle wõttis leitnant Shudorin sõjawäe jau walitsust oma kätte, ja ajas kaks Türglaste tormi jooksewat salka laiale, sai aga pea ometi isi haawatud.

Kui ka selle kordne ettewõtmine Türglaste käes nurja oli läinud, taganesiwad nad pisut ja jätsiwad Wenelasi jälle natukeseks ajaks rahule, aga ka see rahu ei pidanud kaua kestma. Waatame aga nüüd parem ometi, kudas mujal Wene sõjawäega selle aja sees lugu oli läinud ja mis nad korda saatnud.

II.

Selle aja sees kui Shiptas Balkani mägede juures mõnda korda wõideldi, ei olnud mujal Wenelased ega Türklased mitte rahul, waid näitawad enam ehk wähem üles, kui agarad mehed nad on. Kuna esimesel ajal Wenelased Türklaste kallale oliwad tunginud, ja neid ära wõitnud, läks nüüd lugu korraga teiseks; kallaletungimise asemel pidiwad Wenelased wastu panna katjuda, sest Türklased tahtsiwad kautud paiku kõigest jõust tagasi wõtta, mis nüüd Wenelased hoidma pidiwad. Wenelased oliwad esimese waimustusega kaugemale Türgi maa sisse tunginud, kui see neil wäikese jõuga sündlik oleks olnud. Ehk küll Wene wägi wäike ei olnud, pidi teda siiski laialdase Türgi maa pääle ära jautama, mis läbi üfsiku koha pääle wastupanemiseks liig wäha järele jäi.

Plewa linna oliwad Türklased 18. Juuli wõitlemise järele paigale jäänud ja ei mõtelnudgi selle pääle, et seda Wenelaste kätte anda. Nad walmistasiwad endid koguni uueste wõitlemistele wastu ja wõtsiwad nõuks Wenelaste kallale tungida, kes linna ligidale laagrisse oliwad jäänud.

19. Augusti homiku kellu pool seitse ajal tuli ees wahtide käest esimene täädus, et kindlaste paikade seest Radishewo taga rohkeste Türklasi wälja tulla. Need eeswahid oliwad neljandamast Harkowi ratsawäe rügemendist ja neljandamast Marin-poli husarite rügemendist, kes Bogotist üle Tutshenitsa, Radishewast ja Griwitsast mööda wälja pandud. Pea tuli ka teine sõnum, et waenlased suure ratsawäega Pelishati ja Sgalewitshe poole tulemas olla.

Sell ajal kui waenlaste tulekust sõnumit toodi, oli neljandama koori seisupaik, kelle pääle ta tungis, umbes nenda: Üsna Pelishati küla juures oliwad kuuekümmne kolmas Uglitshi ja kuuekümmne teine Susdali rügement, kelle kaks kompaniga ja kaks suurtüki väikese kantsi sees küla juures oliwad. Kahekümmnes Galitshi rügement (5 divisjon) ja kaks bataljoni saja kaheksateistkümmnemast Shuja rügemendist (kolmekümmnes divisjon) kahe üheksama naelase batারেiga Nr. 1 ja Nr. 2 kolmekümmnemast suurtüki wäe brigadist ja wiindama suurtüki wäe brigadi wiies batarei oli Sgalewitshi juures, kus neil kindel paik oli. Teised kolmekümmnendama divisjoni kolm rügementi kahe batಾರೆiga oliwad Poradimis tagawara wäeks.

Et eeswahtidest täada antud sõnum waenlaste liikumisest neljandama koori wastu üksnes muidu pettuseks ehk nähtuseks wõis olla ja tõe pärast Türklased ehk üheksama koori divisjoni ehk Rumeenia divisjoni ehk, mis weel tõelikum näitas, Rumeenia sõjawäe kallale kippuda tahtsiwad, kes just sell ajal Korabiaft üle Doonau jõe läks, wõttis kindral Sotow nõuks, nii kauaks kui waenlaste tahtmisest weel õiget aru ei saa, neljandama ja üheksama koori mehi ja ka Rumeenia divisjoni nenda jätta, kudas nad oliwad.

Siiski lasti pea jõjamehi sõjariistu kätte wõtta ja need neljandama koori jõjamehed, kes Sgalewitshes ja Pelishatis oliwad, saatsiwad sedamaid Wene ratsawäele appi: Sgalewitshist salga hujarisi kaheksama batಾರೆiga ja Pelishatist ka salga ratsamehi.

Selle aja sees hakasiwad Türklased ikka ligidamale jõudma. Wene ratsamehed ei wõinud Türgi ratsawäe wastu, keda kaks tuhat wiis sada meest oli, mitte panna, kellel weel jalawägi ja suurtüki wägi kannul oliwad; et neil waenlaste wastu wäha jõudu oli, siis ei hakanudgi nad nendega wõitlema, waid taganesiwad pikkamisi osalt Sgalewitshes, osalt Pelishati ja waatafiwad, mis wenelased pidiwad tegema.

Kellu kaheksama ajal pööras Türklaste ratsawägi nendasama kahes jaus sõjawäe tiiwade juurde tagasi. Üks jagu neist läks parema, teine pahema tiiwa pääle ja ahwardasiwad nüüd

neljandama koori tiiru kahest küljest käsite võtta. Sellsamal ajal hakas Türklaste jalavägi, kus juures suurtüki vägi ka abiks oli, kuueteskümne jalaväe divisjoni brigadi päale tungima ja tahtis awalikult sellele wist külje päält kallale kippuda. Nüüd algas kange suurtükide ja püsside lastmine. Wenelaste väike kants, mis Pelishati juures oli ja kus kaks kompanid kase suurtükiga wastu panivad, sellele Susdali kuuekümne teisest rügemendist wiis kompanid appi saadeti, ei wõinud Türklaste wastu panna, kellel nelja wõrra rohkem sõjawäge oli; lühikese, aga wihase ja wahwa wõitluse järele hakasiwad kompanid suurtükidega taganema. Uued Susdali kuuekümne teise rügemendi kompanid ja kuueteskümne suurtüki wäe brigadi kolme batarei tuli aitasiwad lugu ometi jälle pisut parandada. Susdali rügemendi soldatid tungisiwad julgeste kallale, kihutasiwad neid kantsist wälja ja ajasiwad neid weel umbes wersta maad taga.

Wähe ajal oli kinni kellu üheksamine Türklaste hulk ikka suuremaks kaswanud. Türklaste paremal tiival nähti ikka enam ja enam nõu olewat Pelishati kindlaid kohti ümber piirata. Bashi Bosukid tungisiwad Pelishati ja pistisiwad küla põlema. Teist korda tungisiwad Türklased Wenelaste wäikese kantsi kallale ja katsusiwad ühel hoobil wäikese kantsi ja Sgalewitshe kindlade kohade wahel tungida, kelle wastu nad nüüd juba batareisi üles ehitasiwad. Wene batareid, mis nende kindlate kohade pääl oliwad, ei olnud hakatuses waenlastele suuremat tuld annud, sest et need liig kangel oliwad; nüüd kus Türklased ligidale jõudsiwad, wõeti neid kange kuulide rahe sauga wastu. Et üheksama koori eeswahtide ja Rumeenia divisjoni käest selle üle sõnumit ei olnud tulnud, et waenlane ka nende kallale kipub, siis wõis Türklaste liikumisest ja kallale tungimisest seda aru saada, et Türklased neljandama kooriga wõitlust alustada tahawad. Selle pärast andis kindral Sotow kellu kümne ajal järgmisi käskusid:

1) et üks brigad üheksama koori wiidendamast divisjonist sedamaid selle tee pääle ruttab, mis Griwitza lähäb, et jälle

wäenlaste pääle pahemalt poolt küljest tungida,

2) et kolm rügementi üheksama koori üleüldisest tagawara wäest Poradimi-Deresi jõe paremale kaldale tema oma üleüldiseks tagawara wäeks jääwad,

3) et Rumeenia divisjon ennast Tshelissowatis ilma ajawitmata kokku kogub,

4) et Wladimiri kuuekümmne esimene rügement, mis Sinitsast ennast neljandama kooriga ühendama tulnud ja Karagatshi jõudnud oli, woori ja kraami sinna maha jätab ja sedamaid Poradimi ruttab.

Lõuna jõudis juba kätte. Kõik Pelishati ja Sgalewitshe wahel oli Türklaste jalawäge täis ja rohke suurtüki wägi, kus umbes nelikümmend kunni wiiskümmend suurtüki oliwad, andsiwad ilma wahet pidamata Wenelastele tuld, kes wallide takka jell kombel neile ka wastasiwad. Umbes kellu ühe ajal tungiswad Türklased uueste kallale ja nimelt korraga kolme külge: Kantsi poole, Pelishati ja Wene kesk wäe poole ja Sgalewitshe kindlate kohtade pahema tiiva poole.

Kantsi kallale tungijad Türklased saiwad kuuesteiskümmenema brigadi neljast batarest mehifelt wastu wõetud ja pea taganema aetud. Türklastel ei jäänud muud nõu üle, kui pidiswad taganema, kus juures Wene ratsawäest ahwardadud tiivad isiraranis kaugele tagasi läksiwad.

Mendasma läks lugu ka nende Türklastega, kes Sgalewitshe juures kindlate kohtade pääl olewa Wene pahema tiiva kallale kippusiwad. Kolmekümmenema suurtüki wäe brigadi teise batarei neli suurtüki leitnant Nageli käsu all, kes jalast ilma jäi, ja Galitschi bataljoni ja Serpuhowi rügemendi kabe bataljoni tuli, mis kindral Sotow Poradimist Sgalewitshe appi oli saatnud, pani Türklasi pea taganema. Ka kolmandama kallale tungimisega Sgalewitshe kindlate kohtade keskpaiga kallale ei läinud lugu paremine; Türklasi löödi uueste tagasi. Siiski tungiswad nad Wene soldatitest ära wõetud kantside sisse, saiwad aga Galitschi kabe bataljoni ja Shuja rügemendi julge edasitungimise läbi tagasi wisatud, kus juures weel kolmekümmen suurt-

tüki wäe brigadi esimeni batarei, mis ülem Gudim juhatas, nendasama ka kolmekümne suurtüki wäe brigadi wiies batarei ja wiindama suurtüki wäe brigadi wiies batarei suureks abiks oliwad, kes waenlastele alati tulisid mune külwasiwad.

Ratse Wene paremat tiwa Egalewitshe juurest ümber piirata läks nendasama wäha korda, kui muud ettewõtmised. Türglased oliwad suure salga ratsamehi seda nõu täitma saanud, aga waewalt oliwad need ratsamehed lõhustikkudest ja tamme metsast läbi jõudnud, kui Marinpoli ratsameeste ülem-leitnant Andrikajew neid õigel ajal nägi ja neile sedamaid seesugust kuulide rahet anda laskis, et Türgi ratsamehed pea segamine tagasi põgenema pidiwad.

Rõige nende nurja läinud ettewõtmiste ja kahjude pääle waatamata ei jätnud Türglased siis kallaletungimist järele, waid wõtsiwad Wenelasi uueste käsile, kui ka mitte enam sell kombel nagu enne ja tungisiwad kange suurtüki ja püsfi lastmise järele kellu kolme ajal pärast lõunat uueste Wenelaste kallale — et ometi jälle tagasi löödud saaksiwad. Sää! juures tegiwad nii hästi kuueteistkümne diviisjoni brigad kui ka kaks Galitshi ja kaks Shuja rügemendi bataljoni seda katset, sest et neid ohwitseride eesmärk waimustanud oli, isi Türglaste kallale tungida, aga nad ei saanud seda nõu mitte täita, sest Türglastele tuli abi juurde ja nad tungisiwad uueste Wenelaste kallale. Selle kallaletungimise nõu näitab üksnes see olewat olnud, et Wenelaste kallaletungimist kinni pidada. Waenlaste suurt hulka nähes waigistasiwad Wene soldatid oma wõitlemise himmu ja jäiwad oma koha pääle, ka Türglased jäiwad seisatama ja hakasiwad kange suurtükide tule warju all Plewna poole tagasi minema. See sündis umbes kellu pool wiie ajal pärast lõunat.

Kui neljandama koori kindal Krõilow Türglaste taganemist nägi, saatis ta sedamaid neid taga ajama: kuueteistkümne diviisjoni kaks rügementi, Galitshi ja Shuja rügemendi kaks bataljoni suurtükidega ja kaks rügementi ratsamehi. Riipalju ratsamehi oli Wenelastel selle korra ülepeä kae pärast; muist

oliwad enne wõitlust Dsma jõe äärde läinud ja jõudsiwad alles kellu wiie ajal õhtu tagasi. Salawägi ajas Türglasi umbes wiis wersta maad taga, ratsawägi oli aga neil nii kaua kannul, kunni nad Plewna juurde jõudsiwad, kus suurtükid palumata wõeraid Wenelasi pahal wiisil wastu ähwardasiwad wõtta.

Et üheksa tundi jalamehed järgeste wõideluud ja selle pärast wäga ära wäsinud oliwad, ja ka ratsamehed kõige 19. Augusti pääwa otsa sadulas oliwad istunud, siis ei wõinud Wenelased Türglasi mitte nenda hästi taga ajada, kui seda tarwis oleks olnud.

Sell wiisil saiwad 19. Augustil Türglased neljandama koori sõjameestest täieste tagasi löödud ja nende kahju ei olnud sääl juures mitte wäike. Wenelaste wõit oleks täielik olnud, kui wiindama diwisjoni brigad, mis kindral Sotow Griwitsja tee pääle oli saatnud, waenlasi pahemalt poolt küljest kähile oleks wõtnud. Paraku ei teinud ta seda mitte, sest et ta liig pikkamisi edasi tungis ja kaua puhkamise aega pidas, mis tal aga tarwis läks, sest ette waatamata wiisil oli kange palawa ilmaga palju kraami ligi wõetud, mis soldatisi, kes karmaste edasi minema pidiwad, wäga ära wäsitas.

Kõige agaramad ja wahwamad oliwad ses wõitluses neljandama koori juhataja kindral leitnant Krõilow, Kuuesteistkümne jalawäe diwisjoni kindral leitnant Pomeranzew ja kindral major Shitnikow, neljandama koori suurtüki wäe juhataja kindral leitnant Bashilow ja üsna isäranis Sgalewitshe eeswäe wiindama jalawäe diwisjoni teise brigadi juhataja kindral major Bogajzewitsch. Kõige wapramad rügemendid oliwad Susdali, Uglitshi, Galitshi, Serpuhowi ja Shuja jalawäe rügement ja kaks nimetatud ratsawäe rügementi. Ka suurtüki wäemehed oliwad agarad ja waprad, isäranis aga kolmekümne suurtüki wäe brigadi esimese batarei ülem Gudim ja leitnant Nagel.

Kui kanged ja wahwad Wenelased wastu on panema, seda wõis ses wõitluses mõnda korda näha, isäranis aga kuuestiskümne suurtüki wäe brigadi wiindama batarei suurtüki

juures, kus mehed endid ennem surmata lastsiwad, kui suurtüki maha jätsiwad. Türklased oliwad äkiste suure jõuga ühe suurtüki kallale tunginud, kaksteistkümmend hoost maha lasnud, suurtüki ratta ära purustanud ja kui suurtüki lastjad ikka weel säält lahkuda ei tahtnud, neile otja teinud. Kõik ülemast kummi alamani täitsiwad 19. Augustil iga pidi oma kohut. Üksikuid wahwaid tegusid siia ülesse kirjutada oleks wõimata, sest et neid liig palju on. See oli imeks panna, kui kartmata meelega soldatid wõitlesiwad. „Dlete teie nüüd rahul? Dlete wõlga Türklastele ära maksnud?“ küsis kindral Sotow kolmekümmema divisjoni ja Galitshi rügemendi käest pärast wõitlemist 19. Augustil. „Ei, see oli weel liig wäha; üksnes siis saame meie oma wõlga tasa, kui Plewna meie käes on!“ wastasiwad soldatid. Rahju oli mõlemil pool küljes kaunis suur, sest teifiti ei wõinud see ka sugugi seesuguse wõitlemise ajal olla, mis üheksa tundi wältas ja kus suurtükid alati määrasiwad. Kudas kuulutatakse, olla Türklaste sõjawägi sell pääl wal umbes kolm tuhat meest wähenenud, Wenelastel selle wastu aga umbes tuhat. Need ei ole, kudas mõista, kõik mitte surma saanud, waid suurem jagu nendest haawatud, kes aga nii pea sõdimisest enam osa ei wõi wõtta. Nenda pidiwad Türklased nägema, et nad, ehk nad Plewnas küll Wenelasi tagasi löönud oliwad, nüüd ka ise sedasama pidiwad maitsema.

Selle wõitlemise järele tõusis Wenelastel ikka enam ja enam tahtmine Türklasi korra nenda pekja, et nad Wenelasi mõneks ajaks rahule jätaksiwad. Kui seda sündima pidi, siis oli kõige päält ja kõige rohkem waja, et Plewna linn Türklaste käest ära pidi wõetud saama. Dmeti ei tahtnud Wenelased seda enne ette wõtta, kui nad uut abi juurde oliwad saanud ja see wõttis weel hää tüki aega, pääle selle oli aga sõjameestel, kes juba Plewna ligidal oliwad, waja wiimase wõitlemise järele kauem puhata, et uue wõitluse ajal lugu seda paremine lähaks. Wene sõjameeste kord ja olek oli umbes järgmine: Kindral Krüdeneri üheksamas kooris oli 18,000 meest; Kindral Krölowi neljandamas kooris 20,000 meest. Pääle

selle oli veel kaks brigadi, igas ühes 6000 meest, küttide brigad 3000 mehega ja kaks Rumeenia diviisjoni, kumbgi 14,000 meest suur. Nenda oli siis uue wõitlemise tarwis 80,000 jalameest, 6000 Wene ja 4000 Rumeenia ratsameest ja 250 suurtükki kokku kogutud. Rumeenia sõjamehed olivad kindral Cernati juhatusel all.

Kudas wälja arwatud ja aru saadud oldi, oli Plewna linna ära wõtmiseks palju sõjawäge waja, isiaranis pidi aga rohkestest suurtüki wäge olema. Griwitsa külast põhja poole on üks seljandik, mis ida poolt lääne poole lähab; see ei ole mitte järsk, waid lähab kaunis laugu alla, kus orus küla on. Et selle mäe harja pääle saada, peab umbes poole tundi kõndima ja nimelt waenlase tule käes, kelle wastu suuremat warju leida ei ole. Selle läbi oli ka Türklastel esimestes lahingites juba wõimalik Wenelastele kangeste tuld anda, mis suurt kahju tegi. Selle koha pääl tungis saja kahetsateistkümmes rügement teises Plewna lahingis Türklaste kallale ja kantas lühikese ajaga kakskümmend kuus ohwitseri ja üheksa sada soldatit. Peaaegu seesama sugused kaitsmise ja wastupanemise paigad kui Griwitsa ligidal mäe künkaste otsas on ka lääne pool kõrguste otsas, üksnes selle wahega, et sääl mäed järskumad on. Ka põhja pool on Türklastel mitmed kindlad kohad ja nende taga, isiaranis Griwitsa jõe ääres suured kantsid, kelle ärawõtmine wäga raske peab olema.

Natuke madalamasse ja tükk maad Türgi kindlatest kohadest ehitatiwad nüüd Wenelased enestele ka kantsisid. Wene ja Türgi wahid juhtusiwad sagedaste ühe teisega kokku ja sedamaid oli tuli lahti. Küla rahwas ümberringi elasiwad sell ajal, kui Wenelased Plewna ümber kokku tuliwad, wäga rahuliste, sest nad teadsiwad, et neil Wenelaste poolest midagi karta ei ole.

Mis Türgi sõjawäe üle ütelda, on, et selle arwu õieti täada ei olnud. Nenda palju oli ometi selge, et Osman pashal Plewnas seitsekümmend tuhat kunni sadatuhat meest oli ja nendega oli nüüd Wenelastel tahtmine sõdima hakata. Wene-

laste püüdmine oli linna ümber piirada ja sell kombel Türlaste käest ära wõtta. Ka Türlased ootasivad selle pärast enestele iga pääw olgu kas teine poolt Balkani mägede ehk Doonau jõe äärest abi tulewad, ilma et selle pääle mõtelnud oleksivad, et nii hästi Balkani mägedes kui ka Doonau jõe ääres Wenelased neid finni pidasivad, kus Wenelased oma pahema tiwaga kaunis õnnelikud oliwad. Karahasankiois saiwad Wenelased ja Türlased ühe teisega kokku. Wõitlemine wältas terwe pärast lõunese pääwa ja oli mõnes kohas wäga werine. Ahmed Gejub oli ratsamehed Kustshufi ümber kokku kogunud, kelle hulgas Tsherkeslasi, Araablasi, Egiptlasi ja mõnda muud rahwa seltsi oli ja isi nendega Wenelaste wastu wälja läinud. Wihase kisenemisega ja kawatsemisega tungisivad need Bene jalawäe meeste pääle. Need paniwad aga wahwaste wastu ja sirutasivad mõnda sada ratsameest pikali ja alles siis kui suurtüki wägi suure hulga kaupa ratsameestele appi tuli, oli tarwis nende eest taganeda.

See oli 25. Augustil, kui Wenelased Plewnat uueste käsite wõtsivad. Kõige esmalt anti suurtükkidega tuld, mis pääle Türlased aga wäga nõrgalt wastasivad. Kudas tähendatud, ei olnud siin Plewna juures Wenelased mitte üksi, waid nendega oli ka hulk Rumeenlasi, kelle ülem juhatus Rumeenia würsti Karli oma käes oli. Rumeenia soldatid on sõdimises nii sama wahwad ja agarad kui Wenelasedgi. Würst Karl käis isi sõjamehi korralt säädinud ja andis pea siin, pea sääl käskusid. Kuulid wuhisesivad ta ümber, aga kõigest jest hoolimata käis ta sõjameeste juures edasi ja tagasi.

Sest saadik kui wõitlemine ja ümberpiramine ülemal nimetatud pääwal algas, lähab ta ikka edasi ja ehk küll Wenelased agarad, tublid ja wahwad on olnud, ei ole nad Plewnat siia maale weel mitte Türlaste käest kätte saanud. Seejuguine suur ja pikaldane wõitlemine Plewna linna pärast on wiimasel ajal Plewnat wäga kuulsaaks teinud. Kes teadis enne Plewnast rääkida? Wäha inimesi teadsivad, et Plewna maailmas pidi olema, kuna nüüd Plewna igamehe suus on, jest et sääl nii tähtsat asju on sündinud. Kaks lorda saiwad

Benelased Plewna linna all löödud, esmalt 8. Juulil, kui kindral Schilder=Schuldner Türlasi jääl käfile wöttis ja siis 18. Juulil, kui kindral Krüdener Nikoopolist tulles Plewnas oma õnne tahtis katsuda, aga sedasama palka pidi nägema, mis kindral Schilder=Schuldnergi. Nüüd 25. Augustil oli kolmas kord, kus Benelased Türlaste kallale tungisivad ja selle korra palju suurema wäega, kus juures nende nõu oli linna ümber piirada. Kudas lood edaspidi Plewnas lähawad, seda peame ootama, kunni meile edaspidi sest rohkem täädust antakse.

Wiimaste pääwade sees oli kottu rohkeste mehi järele tulema hakanud, sest mitmes kohas oliwad wõitlemises palju mehi haawatud ja surmatud saanud ja need augud tahtsiwad kõik jälle täis täita ja ülepää oli sõtta rohkem mehi laialdaste sõja pidamiste kohtade pärast tarwis, et Benelased seda julgemine Türlaste kallale wõiksiwad tungida ja neil neid kasina wäe pärast karta ei oleks tarwis olnud, et need neile oma suure hulgaga kahju teeksiwad. Sga pääwaga tuli selle pärast Wenemaalt sadade kaupa soldatisi sõtta järele. Vääle selle oli aga weel üks wiga, mis suuremat hulka sõjamehi tarwitas, sest et palju sõjawäe hulgast lahkuma pidiwad ja see oli haigus ja tõbi. Õnne kombel ei tulnud seda ometi igal pool ette, waid peaaegu üksnes nende sõjameeste seas, kes Dobrudsha maakonnas aset oliwad. Ühe wahel oli lugu nenda kirju, et iga pääw ligi kolm sada meest haigeks jäiwad. Õnneks ei kestnud see ometi kuigi kaua, pea wähenes jälle haigeks jääjate hulk ja muist saiwad ka juba terweks. Sellegi poolest ei olnud Augusti kuu lõpetuseni kindral Zimmermanni sõjawäe lugu sugugi kiidu wäärt. Ehk küll meestele rohkeste arsti rohtu sisse anti, müllas tõbi ikka alles nende seas, nenda et sajad seda kannatama pidiwad. See oli waewalt teifiti wõimalik, kui pääwa ilm kolmkümmend kahesja graadi ja böse paljast kolm graadi soe on. Siiski on imelik, et tõbi üksnes jalameeste seas ette tuli ja mitte ükski Kassaist sest haigeks ei jäänud. Sest saadik kui Wene sõjamehed Trajani walli ligidale jõudsiwad, näitab tõbi kaunis hulga wähemaks jäänud

olewat. Mitu korda saidwad Kasakad Türgi ratsameestega kokku ja wõitlemine lõppes enamiste sellega, et Baschi-Bosufiisi hulga kaupa wangi wõeti.

Muidu on Zimmermann wiimasel ajal kaunis waguft olnud ja midagi tähtsamat asja ette wõtnud. Sedasama wiift on ka lugu Karahasankiwi wõitlemise järele Tommi jõe ääres näha ja üksnes Ruskshuki juures on Wene sõjawägi kaunis tegew olnud, sest Augusti kuu lõpetuses andsiwad Wenelased peaaegu nädal otsa Giurgewost Ruskshuki linnale tuld, mis linna mitmest kohast wäga ära purustas. Aga ka Giurgewoift ei jäänud Türlaste kuulidest mitte ilma puutumata, sest et Türlased wahel ka moonitoridega Giurgewole tuld anda püüdsiwad. Kõige selle pääle on Ruskshuf siiski wastu pannud ja weel mitte alla heitnud. Seda paremine läks aga Wenelastel asi kaugemal lõune pool, kus nad Türlaste üle 26. Augustil werise wõitlemise järele wõitu said ja neid põgenema sundisiwad ja selle wõidu üle tahame siis nüüd natuke pikemalt rääkida, kuidas see kõik sündis ja korda saadetud sai.

III.

Mitme werise wõitlemise järele tõusis pea ka Soowatshis werine lahing, mis nii hästi Türlastele kui ka Wenelastele kaunis suurt kahju tegi. Wene sõjawäe lugu oli selle wõitlemise eel umbes nenda: Ülem juhataja kindral oli kindral adjutant würst Tmertinski; esimene brigad oli kindral-majori Kasgildejewi, teine brigad kindral-majori Engmanni, kolmandama divisjoni esimene brigad kindral-majori Dawidowi, kolmas kättide brigad nelja bataljoniga kindral-majori Dobrowolski, kuueistkümne divisjoni ja kolmekümne divisjoni rügement, kaks Kubani Kasakate rügementi, kuus rasket ja kaks kerget batareit kindral Skobelewi II. all. Üleüldse oli Wenelasi kaksikümneend kahetsa bataljoni.

Kõiki seda sõjaväge oli ühendatud, et Loowatshi linna kallale tungida ja seda Türglaste käest ära kiskuda. Kogu keskkoht oli „San Paolitan“ ligidal, mis aga täna enam ette ei tule.

Kõrgete mägede wahelt lähab siit tee Loowatshi ja nimelt sell kombel, et San Paolitanist minnes weel kahest mäe seljandikust üle peab minema. Esimene neist mäe seljandikudest oli Wenelaste käes. See kõik oli kindral Skobelevi tegu, kes oma sõjameestega mõnda aega juba Loowatshi ligidal oli, kus ta kõik ümberkaudusid lohti hoolega tundma katsus õppida. Pääw enne seda oli ta oma jalameestega Türglased esimese mäe seljandiku päält ära ajanud ja selle pääwa juba suure mäe pääle batarei ehitanud, kuhu ta kaheksa suurtükki sisse wiia lastis, mis pääwa otša Türglastega paufusid wahetas ja neid sell kombel Wenelastest eemal hoidis, sell wastupanemiseks wäga wäha wäge oli. See oli suureks õnneks, et kindral Smertinski sõjamehed juba sellesama pääwa sinna jõudsiwad, aga teekäigu pärast Selwisi tulles kaunis wäsinud oliwad, nenda et nad hakatuses midagi teha ei wõinud. Türglased aga lastsiwad seda aega ilmaasjata wiites mõõda minna ja üksnes mõnest arwast kuulist, mis Wenelaste sekka juhtus, wõis aru saada, et nad plagama ei olnud pannud. Selle pärast oli Wenelaste kahju hakatuses ka wäga wäike; esimese pääwa kautas kindral Skobelew kümme, teise pääwa kuus meest. Kõige õõ otša tehti hoolfaste tööd. Siin et ära oleks wäsinud, oli kindral Skobelew pea siin, pea sääl ja lastis mehi aqaraste werisema wõitlemise wastu walmistada ja suurtükide jauks kantsisid teha, kuhu need ka õõse wiidud saiwad. Wiis neist pandi mäe seljandiku pääle. ja nimelt kaks pahema poole ja kolm paremale poole teed. Nende suurtükidega wõis teise mäe seljandikule, mis weel Türglaste käes oli, tubliste walu anda. Ka sai selle wastu walmistatud, et, kui wõitlemises rohkem batareisi tarwis oleks, neid siis pea saada oleks, nagu parema tiwa pääl selle woolest lugu ka tõeste oli, kudas juba nimetadud, Dani seljandit, mis keskelt läbi minew tee kahte jalku jagas. Kahe mäe taga, mis üsna lõuna pool oliwad ja selle teise nimi Tahma mägi on, on

Poowatshi linn, kuna teised seljandikud enam põhja poole lähawad. Nende taga on Poowatshi org ja weel mõnda kohta. Dosemi jõe teine pool kaldal pahema poole Poowatshist tagasi oli suur kants, kus kaunis rohkeste Türglasti sees oli. Wenelastel oli selle järele kahe korrast tööd teha: esmalt mäeseljandikka Poowatshi ees (Tahma mäe) ära wõtta, mis läbi ka Poowatshi kergelt kätte wõis saada; teiseks aga kantside pääle teine pool Poowatshi torni jooksta, sest et ilma nendeta Poowatshi mitte oma käes hoida ei jõudnud. Kindral adjutant würst Smertinski oli juba homiku wara kellu kuue ajal teest paremale poole mäe otja läinud. Würsti arwamine oli, et kõige suurem töö suurtükide hooleks jääb, sest et ta ilma suurtükide ettevalmistamiseta Türgi kindlaid kohti mitte võimalik ei arwanud olewat ära wõtta. Ta oli suurema jagu suurtüki wäge juba mõnusatate kohtade pääle säädinud ja ta nõu oli wõitlemist kahe kunni kolme tunnise suurtüki lastmisega alustada. Selle pääle pidi mitmelt poolt korraga kallale tungitama ja nimelt kesk kohal kindral Skobelew kümne bataljoni jalawäega ja parema pool tiirwa pääl kindral Dobrowolski oma küttide brigadiga. Kindral Skobelew pidi nii arusaamata kui võimalik oma sõjameestega Tahma mäe juurde minema ja nelja bataljoniga selle pääle torni jookstama, kuna kuus teist bataljoni teest paremal pool olewa madalama mäe kallale tormama pidiwad. Selle aja sees pidi kindral Dobrowolski oma brigadiga Türglaste kallale pahema tiirwa pääl tungima, nenda et siis kõik mäed Poowatshi juures Wenelaste kätte langeksiwad. Kui Wenelased need kindlad kohad Türglaste käest ära oliwad wõtnud, pidiwad tagawara mehed Poowatshi linna ja selle taga olewa kantsi kallale tungima, kus juures Tahma mäelt selle wastu ette valmistada taheti. Parema poole oli brigad Kubani Kasakaid saadetud, kellel kõik käes oli, batারেiga Türglasti tagasi ajada ehk kõige vähemalt kinni pidada, kui need Plewnast appi pidiwad tulema.

Warsti pääle kella kuue käis esimene pauk, mis kõigil batareidel märgiks oli ja nad hakasiwad selle pääle alalist, aga

ometi veel mitte liig langet tuld waenlastele andma. Türlased wastasiwad oma suurtükidega wäha selle pääle ja pea wõis aru saada, nagu pääw enne seda, et Türlastel ülepää wäha neid sõjariistu oli. Hakatuses arwati, et Türgi suurtüki wägi ennast enne aegu näidata ei taha ja alles siis, kui tormi jooks-takse, Wenelasi tulise kuulide sajuga wastu wõtab. Kudas ometi hiljem wälja tuli, ei olnud Türlastel tõeste enam kui seitse wõi kahetša suurtükki. Ehk küll Türlased wäha lastsiwad, oliwad kuulid ometi hästi sihitud. Selle mäe seljandiku pääle, mis Wenelaste wastu oli, sai wahel ajal Türgi jalawägi saadetud ja neile sedamaid warju walmistatud. Kuna Wene jalawägi üsna rahulikult alles suurtükide taga seisis (üksnes kütide brigad oli parema tiwa poole läinud), wõis näha, et Türgi kütid kellu seitseme ajal oma warjupaigast wälja tuliwad ja Wene parema tiwa batারেile tuld hakasiwad andma. Sedamaid sai ka neile tubliste wastu antud, kus juures teised ometi nagu ennegi wana koha pääle edasi sihtisiwad. Need kütid tungisiwad otsekohe batarei kallale. Wastu kellu ühesamat läks jalawäe tuli ikka kangemaks ja ka suurtükid haka-siwad ikka karmemine paarkuma. Selle juures ei olnud enam tarwis kae wahel olla, Türlased katsusiwad batareid tormiga ära wõtta ja ei tunginud sellepärast mitte üksnes enam eest kallale, waid oliwad ka suured jalawäe jaud Wenelaste pa-rema külje pääle saatnud, sest sääl tunti kõige kangemat Türgi tuld. Pea wõis selgeste ära näha, et batareide lugu üsna kirjuks läks. Ehk nad küll waenlastele alati tuld andsiwad ja ka kütide brigad takka aitas, ei taganenud Türlased mitte, waid andsiwad oma püsiidega batারেile ja selle kaitsjatele kuulide rahet wastu. Asi näitas sõjawäe juhataja meelest nenda pahaks minewat, et ta kütide brigadile kaks bataljoni mehi appi saatis. Ilma wahet pidamata wälitas wõitlemine selle aja sees parema tiwa pääl edasi, kuhu Türlasi pea ka abi nähti saatwat. Et aru saadi, et suurtükide tuli Türlastele küllalt kahju teha ei wõinud, sest et need koguni Wene-laste kallale veel tungisiwad, andis würst Smertinski käsku,

jalawäe kallale tungimisega weel aega wiita ja suurtükisid seni edasi mürada lasta. Türgi jalameeste tuli hakas kord korralt ifka kaugeemale minema ja ka batareide tuli jäi pitaldasemaks. Alles kellu kümne ajal wõiswad Wenelased kindlaste aru saada, et nende paremal tiival enam midagi karta ei olnud, sest et jalawäe tuli ära lõppes ja Türglastest ähwardadud batarei tuli jälle Türgi kantside pääle pööris, kus pea tulekahju tõusis. Kellu pool üksteistkümme andis würst Smertinski käsku Türglaste kallale tungida ja kindral Skobelew läks nüüd würsti juurest oma koha pääle, et oma sõjameestega Türglaste kallale tungida, kus juures ta ütles: Sumalaga, kunni üheteist loowatshis jälle näha saame. Sedašama pidi ka kindral Dobrowolski tegema. Suurtüki wäel ei olnud enam aega wiita, sest pea wõiswad oma jalawäe mehed lastmist wõimatumaks teha ja selle pärast tegi ta, mis ual weel wõis. Seni ajani oli aru järele lastud, aga nüüd hakati kahe wõrra rohkem ja isiaranis anti Tahma mäele, mis würst Smertinski wäga tähtsa ütles olewat, rohkestest pombisid. Pea wõis aru saada, mis seesugune suurtüki lastmine tegi, sest mitmes kohas tõusis Türglaste kindlate paikade pääl tulekahju, mis pombide lõhkemisest sündis. Muidu ei wõinud ees otšas püssi rohu suitsu pärast midagi näha. Siin ja säääl nähti Skobelewi sõjamehi pikas reas mäe poole tungiwad, kelle takka ümber minema pidi, et tähele panemata ja nägemata Tahma mäe juurde saada. See nõu ei olnud ometi üsna hästi wälja arwatud. Sõjamehed oliwad sest käigust üsna wäsinud. Kui nad säctud koha pääle said ja nüüd pidiwad nad koha tormi jooksuma. Et nad sinna mäele nägemata minna wõiswad, siis oleks neid warakult sinna wõidud saata, et nad enne hoolega puhata oleks saanud. Kui ka hiljem kõik asi hästi korda läks, tuli see Wene soldatite kannatlikust meelest ja suurtükide ettevalmistamisest. Beerand ühe ajal lõuna nähti Skobelewi mehi juba Tahma mäe juures ja see oli laastawale suurtükki tulele märgiks. Kõik Tahma mägi näitas üleüldsi nagu kuulide sees olewat. Ehk küll hirmus müra ja kära suur oli, wõis

ometi Skobelewi mängu jagedaste üsna selgeste ära kuulda. Sgal filmapilgul kartsiwad Wenelased, et neile otsegu kange rahe sadu wastu pidi tulema, aga Türklaste tuli oli wäga wäike ja kui Wenelased wiimaks Tahma mäe otsa tormasiwad, leidsiwad nad Türklasi wallide takka ära põgenud olewat. Türklased ei wõinud Bene suurtükkide laastawa tule wastu panna ja oliwad Loowatshi põgenenud, ilma et jalawäe kallaletungimist oleksiwad oodanud. Neil pidi põgenedes wäga suur rutt taga olnud olema, sest nad oliwad kõik haawatud ja surnud sinna maha jätnud. Wenelaste kahju ei olnud suur. Ka see mäe kungas, mis Tahma mäest paremal pool on, sai kuwendamast bataljonist ära wõetud, ilma et sääl juures suuremat kahju oleks saanud, sest et ka säält Türklased enne tormi jooksmist plagama pannud. Nendasama tungisiwad ka kindral Dobrowolski mehed ühte puhku edasi ja kellu weerand kase ajal oliwad kõik mäe künkad Dosemi jõest homiku pool Wenelaste käes ja kindral Skobelewi sõjamehed oliwad koguni Loowatshi tunginud ja seda lühikese wõitlemise järele uulitsa pääl ära wõtnud. Sell kombel oli ülesanne õnnelikult täidetud, mis Bene sõawäe juhataja kindral enese pääle oli wõtnud. Just nenda, kudas kõik nõuks wõetud, oli see ka täidetud ja isiaranis suurtüki wäe ojawuse läbi. Kudas terwe sõdimise plaan würst Smertinski lihtlabaselt wälja arwanud oli, nenda sai see temast ka aruldase rahuga täidetud.

Beel aga oli tükk kaunis suur töö teha. Suur kants teine pool Loowatshi pidi ära wõetud saama, sest et ilma selleta linn suuremat midagi wäärt ei olnud. Ragu mäe seljandiku ärawõtmise ajal pidi ka siin suurtüki wägi oma tulega hakanust tegema. Kellu ühe ajal oliwad Wenelased tormi jookstes seda saanud, mis nad tahtsiwad ja nüüd jäi natukeseks ajaks wõitlemine järele, et seni suurtükka teise koha pääle wiia. Seda sõjawäe jagu, kes mitte ligi wõidelnud ei olnud, oli koha Tahma mäe ärawõtmise järele sinna minna lastud. Nüüd jätsiwad ka teised batareid oma wana koha maha ja saiwad Tahma mäe pääle wiidud, kus neid nenda säeti: üks suur

batarei pandi mäe harja pääle ülesse, nenda et see üle Loowatshi linna Türklaste kantsile walu wõis anda. Kõik teised aga jäiwad tee pääle, mis lääne poolt Tahma mäe äärest logeldes Loowatshi linna lähab. Sell kombel wõis Türklastele hirmsal kombel tuld anda, kus juures üksnes see ometi natuke paha oli, et tee pääl olejatel suurtükidel jalawäe ega suurtüki wäe tule wastu warju ei olnud. Kõik jalawägi sai kokku kogutud ja nii palju kui wõimalik ette saadetud, et ruttu käre pärast olla. Et selle läbi wõitlemine natuke kauemaks seisma jäi, seda oli sõjameestel väga hädaste tarwis. Kõige pääwa otsa oli ilm hirmus palaw olnud ja oli soldatisi, kes mägedes, kus wäha tuult oli, kõndima oliwad pidanud, nenda ära wäsi-
tanud, et nad waewalt weel edasi minna wõisiwad. Kui sõja-
mehed pisut puhanud oliwad, tegi suurtüki wägi juba kellu kahe
ajal ja jalawägi kellu pool kolme ajal jälle wõitlemise alustust.
Kellu kahe ajal hakasiwad suurtükid uueste mõirama ja
pöörafiwad selle torra tule suure Türgi kantsi pääle. See
oli kaunis pika mäe künka otsas, kelle küljed järsjud ja umbes
kümme jalga kõrged oliwad. Kants näitas, nii kaugale kui
siit näha wõis, umbes kaks sada meetert pikk olewat. Kantsi
kõrwas oliwad pahemal ja paremal pool mäe künkad, kes üksnes
Plewna teest Dosemi jõest ära lahutatud saawad, nenda et
nende ääred sääl nagu järsjud jõe kaldad on. Mäe künka
ääres oli suur Türgi kiriku aed, kus kõik kohad kiwide risu
täis oli, ja natuke maad künka taga Dosemi jõgi, mis üsna
linna ligidal kahte arusse lähab ja kaunis suurt saart sünnitab.
Selle saare paremal pool oliwad kolm suurt üle kuhja, keskel
aga weskke, kelle ümber mõned kõrwalised majad ja puud oli-
wad. Ses kohas on Dosemi jõgi kaks kunni neli jalga sügaw,
nenda et jalamehed igalt poolt läbi minna wõisiwad. Nende
kohtade pääl, kus see hiljem ette tuli, oli wesi kõige rohkemast
kolm jalga sügaw. Kõiki neid ümberkaudusid kohti wõis suur
kants oma tule all pidada. Kui palju sõjamehi kantsis oli,
seda ei wõinud näha, aga et nende hull wäike ei olnud, seda
wõis nende kangeist tulest ja pikkadest ridadest aru saada, mis

Kantsi ära oliwad kadunud. Kantsi taga oli tagawara wäge ja kudas arwati, oli Türglastel jääl üleüldse kaksteistkümme kummi wiisteistkümme tuhat meest koos. Türglased ei wastanud esmalt suurtüki tule pääle mitte elawalt, kui aga Wenelased seda mõnufamine neid käsile wõttsiwad ja pombid pombide pääle kantsis lõhkesiwad, näitas lugu nende meelest ometi pahaks minewat ja nad lastsiwad kõigest jõust suurtücka. Siiski oli neil wäha õnne; üksnes mõningad kuulid puutusiwad Wene batareide pihta, nenda et kõigide batareide kahju sell filmapilgul umbes wiisteistkümme kummi kakskümme meest suur oli.

Ka Türgi jalawägi hatas tuld batareide poole pööрма ja kui ka suure kauguse pärast hästi sihtida ei wõinud, siis oleks hulga tuli ometi kaunis suurt kahju teinud, kui mitte pea Wene jalawägi tuld kõrwa ei oleks pöörnud. Wene jalawägi tõttas mägede otsast maha Loowatshi, et jääl linna warjus hästi waenlaste ligi minna. Kurni wõitlemise lõpetuseni jäiwad need ka sihtimise märgiks, kuna Wene batareide pihta arwa mõned kuulid puutusiwad.

Kellu pool kolme ajal oliwad need wahwad mehed, kell tormi jooksmise auu osaks pidi saama, Loowatshi linna jõudnud ja ruttasiwad majade warjus põhja poole edasi, kust nad üle Dosemi jõe pidiwad minema. See oli kindral-majori Kasgildejewi nenda nimetatud Preisi brigad, kus Kaluga (Sakja maa keisri) ja Liibau (Preisi printsi Karli) jalawäe rügemendid oliwad. Siäranis esimene on sõjas mõnda wahwa tegu teinud ja saab üheks kõige agaramaks termes sõjawäes peetud. Kendel rügementidel oli käst käes nimetatud saare juurest üle jõe minna, kus Kaluga rügement Türglaste pahemat tiirwa käsile pidi wõtma, nimelt põhja poolt küljest; Liibau rügement pidi otsekohe eest kantsi kallale minema. Wene suurtüki wägi andis nüüd kõige rohkemaste Türglastele walu, et neil aega ei oleks palju muud waadata ja Wene jalameestel selle läbi ehk wõimalik oleks üle saare saada, mis täieste Türgi suurtükkide käes oli. Snnetuseks ei läinud nende nõu korda, sest waewalt oliwad esimesed mehed Dosemi jõe ääres näha,

Kui juba Türklased juurtükka nende poole pöörasivad. See filmapilt pani kõiki jalamehi vaatama. Wene suurtükid andsid wahet pidamata tuld, aga keegi ei pannud nende müri-
nat tähele, igamees waatas nende pääle, kes kõige esmalt Loowatshist wälja Dosemi jõe äärde tungisivad.

Türklaste suurtükide lastmine läks nii kangeks, kui seda iial weel ei olnud olnud ja näitas, kui tahaksivad Türklased tormijooksjaid kuulidega maha matta, aga ükski asi ei wõinud wahwaid mehi kinni pidada. Kärmeeste saadi Dosemi jõest üle, ehk küll igal filmapilgul mees mehe järele jõkke langes. Pea saadi saare pääle ja nüüd jooksti üle kuhjade juurde, kelle taga üksnes warju leida wõis. Aga kahju oli hirmus suur, iga samm pidi werega makstud saama ja palju seltsimehi mõtlesivad, et keegi tormi jooksjatest eluga enam tagasi ei pääse; ometi kõigest sest hoolimata, et mees mehe järele langes, jooksiwad nad edasi, kunni kuhjade taha jõudsiwad, kus nad filmapilgu puhata ja kuulide eest warjul olla wõisivad.

See üle saare minemine jääb rügementi ajaloo sisse jäädawalt küll mäletawaks. Nende wahwusest oli ka palju lugu, sest kui wahwad Kaluga mehed mitte wastu pidanud ei oleksivad, oleksivad Türklased seda julgemaks läinud, mida rohkeim Wenelased kartma oleksivad hakanud ja kes teab, kudas lugu siis wiimaks oleks läinud.

Peaego ühel ajal läks Kaluga rügemendi teine kompani natuke pahema poole Dosemi jõest läbi weste juurde, kus nad ka natukeseks ajaks puhkama jäiwad. Ehk nad küll ka suurt kahju saiwad, ei olnud nende kahju ometi nenda suur, kui esimesel kompanil. Mõlemate taga oli tee täis surnuid ja haawatuid. Wiimaste seast nähti mõnda lageda koha pääle kõrwale minna katsuwat, sest et Türgi kuulid ikka weel nende juurde ulatasivad. Mõnda meest, kes jõkke oliwad langenuid, katsusivad endid nendasama äärde päästa. Ühe koha pääle, kus jõe wesi õige madal oli, kogus aeg ajalt suur hulk surnuid kokku. Raske kivi langes päältwaatajate südame päält, kui Wenelast warjul nähti ja ka suurtükki tuli jäi

mõneks filmapilguks vähemaks, nagu tahaks ta puhata, aga pea andsiwad suurtükid oma rahesadu wana wiisi jälle edasi ja pöörafiwad kellu kolm weerand kolme ajal isiäranis Türgi jalawäe pääle, kelle käes eeskohad oliwad ja kes Kaluga rügemendile nenda palju kahju teinud oliwad. Selle aja sees saadeti alati jalamehi järele, kes ruttu tulest saare pääl läbi jooksiwad ja westes warju otsisiwad. Nende sõjawäe jagude kahju oli palju vähem, sest suur jagu Türgi suurtükka paugutasiwad ikka alles esimeste pihta, kes aga juba warjul oliwad. Kuna Kaluga rügement nenda parema tiiva kallale läks, tungis Liibau rügement kantsi kallale. Rügemendi juhataja ülem Kohl sai jalast haawatud, aga sellegi poolest ei annud ta rügemendi juhatusel kellegi teise kätte. Mõlemad rügemendid lastsiwad oma ette tunginud mehi jälle natukesse aega puhata ja siis anti uueste edasitungimise käsku. See oli kellu kolme ajal, kui Wenelaste jalamehed omalt poolt Türklastele tuld hakasiwad püssidega andma, kelle warju all mõned salgad edasi tõttasiwad, kus juures nad weste ligidal teisest Dosemi jõe arust läbi läksiwad ja nenda saare päält jälle kaldade saiwad. Nüüd wõis igamees aru saada, kui suurt wiga Türklased teinud oliwad. Uru saamata wiisil ei olnud nad kuhju ega westet mitte ära põletanud, ehk see neil küll üsna selge pidi olema, et need tormi ajal Wenelastel hääks warju paigaks wõisiwad olla, kui Wenelased tormiga sinna maale jõudma pidiwad. Wenelased wõiwad endid aga selle üle wäga rõõmustada, et Türklased nenda lollid ja hooletumad on olnud, sest muidu oleks nende kahju weel palju suurem olnud. Kaluga rügement läks eeskohade kallale pahema tiiva pääl, Liibau rügement tungis otse koha kantsi kallale. Wiimane pidi nüüd nimetadud furnu aeast mööda minema, kus juures ta kange tulesse sattus. Längewate soldatite kõrwas nähti alati wäikse tolmuga pilwefesi ülesse tõuswat, mis jeda kohta tähendasiwad, kus kuulid pihta ei olnud läinud.

Ikka edasi ja edasi tungisiwad rügemendid ja jõudsiwad mäe künka äärde, kus waenlaste tuli neile kahju teha ei wõi-

nud ja selle pärast puhkasiwad nad jääl natuke. See wältas aga filmapilgu; pea oliwad nad juba mäe otsas ja hakasiwad nüüd kantsile, nagu suurtükid seda ammu juba tegiwad, tuld andma. Üks püssirohu waner lindas kantsis walju praginaga wastu taewast. Türlased, kes ees kohtade pääl wastu paniwad, oliwad juba kahju küllalt saanud; nad ei oodanud selle pärast mitte, et bajonettidega nende kallale pidi tulutama, waid plagasiwad kantsi poole, kuna Wenelased nende asemele kindlaks tehtud kohtadesse läksiwad. Nüüd sattusiwad Türlased kahe tule wahela, jalamehed tungisiwad eest ja paremalt poolt nende pääle ja suurtükid andsiwad ühte lugu tuld edasi. Pea ahwardas neile Wene parema tiwa poolt uus hädaoht kaela tulla; Kubani Kasjakad ja Kasjakate suurtüki batarei läksiwad üle tee Plewna poole ja ahwardasiwad Türgi takka küljest. Ühel hoobil saadeti tormi jooksjatele takka abi juurde ja esimesed jõudsiwad ikka enam Türglaste ligidamale. Et Türlased kergeste järele annud oleksiwad, ei wõi tõeste mitte ütelda. Nende kants näitas nüüd nagu tule purskawa mäe suu olewat, aga ilmaasjata. Wenelaste edasitungimist ei olnud neil enam wõimalik teelda. Kellu wiie ajal jäiwad Wenelaste suurtükid wait ja korraga tungisiwad eest ja ees kohtade päält Wenelased suurte jalkade kaupa wälja ja jooksiwad, ilma et kordagi püssi oleksiwad lasnud, Türgi kantsi poole. Esimesi nähti sinna jõudwat ja kraawi kaduwat, pea selle pääle aga kantsi ääre pääle roniwat, kust nad kraawi purustatud tagasi langesiwad. Uga teised astusiwad nende asemele ja ruttasiwad üle felttimeeste furnu kehade edasi. Kraaw ja kantsi külge oli soldatitest üsna must. Wiimaks jäi suurtükkide ja püssi lastmine järele — ja kants oli ära wõetud. Kas wõitlemine bajonettidega weel edasi wältas, ei wõinud eemalt näha. Nii pea kui kants ära wõetud oli, tõstsiwad Wenelased igal pool walju hurraa hüüdmist. Ehk küll ülem Kohl haawatud saanud oli, oli ta siiski ka weel kindral Rasgildejewi sõjameeste jau juhatusel enese pääle wõtnud, kui selle mõlemad jalad haawatud jäiwad. Mitmed ruttasiwad nüüd Tahma mäelt kantsi juurde, seda waatama. Kõik tee oli furnuid ja haawatuid täis.

Kantsi isi oli umbes sada meetert pikk ja katskümmed meetert lai ja tal oli kaunis lai kraav ümber. Kui ühest küljest kallale oleks tungitud, siis oleks kantsi ärarõtmine wäga raske olnud, et aga mitmest küljest korraga kallale tungiti, siis ei aidanud muud, kui et kants Wenelaste kätte langema pidi. Kantsist loodeti rohkestes Türgi wangisid leida, aga ometi ei olnud lugu nenda. Rõige hirmsamat pilti wõis kantsi lõuna poolses jaus näha. Türglased ei olnud mitte alla heita tahtnud ja oliwad wihase wõitlemise järele hunikusse kokku tungitud saanud. Wäga arwa on nii wäikese paiga pääl nii suur tapmine olnud. Säääl oliwad suured hunikud haawatud ja tapetud Türglasi ja Wenelasi, keda püssi laed ja bajonetid hirmsal kombel ära purustanud oliwad; umbes kuue korra oli inimest ühe teise pääl ja sagedaste kuulti sest hirmsast liigete, kehade, were ja sõjariistade hunikust õnnetumate haawatute karjumist, kelle pääl inimeste hunikud oliwad. Need Wenelased, kes hiljem järele läksiwad, pöörsiwad wäristusega filmi selle hirmsa paiga päält ära. Türglased on wiimase filmapiilguni meele ärabeitmisega ja seesuguse kangekaelusega wõidelnud, kelle jarnast wäha leida on. Sest wõisiwad Wenelaste furnu kehad tunnistust anda, kes nende hunikute keskel oliwad. Wanad Wene ohwitserid, kes Kaukasuses Asia maal wõidelnud oliwad, ütlesiwad endid waewalt nii hirmust lugu näinud olemat. Mõnda tundi wõttis see töö aega, enne kui furnud ja haawatud ühest ära lahutatud saiwad. Wenelaste wõit oli täielik. Kolm asja oliwad, mis läbi Wenelased isiräranis wõitnud oliwad; esiteks Wene soldatite wahwus, kes kellegi Türglaste tule eest ei taganenud, kus juures ka suurtüki wäge ära ei pea unustama; teiseks würst Smertinski juhatus ja kolmandamaks kindral Skobelew II. wäsimata ette walmistamine. Wenelased peawad wiimase wõitlemise pääwal tuhat meest kautanud olema, Türglaste kahju olla selle wastu paljast nelisada meest suur. See wõitlemine ja lahing on iga pidi kaunis ja tähtsas olnud, kui ka sõjameeste kautus liig suur ei ole olnud. Nenda sai siis Soowatshi linn ja ümber-

kaudused kohad 22. Augustil Wenelaste omais ja Türklased pidiwad ära põgenema, et enestele kuskil mujal warju paika otsida.

IV.

Mis lõpetuseks Aasia maa sõja pidamisest nimetada, on waerwalt kõnelemise väärt, sest et sääl midagi tähtsat asja sündinud ei ole. Kudas korra ennemalt juba kõneledud, pidiwad Wenelased sääl nendasama nagu mujal taganema, sest et nad esimese waimustusega liig kaugele oliwad läinud ja kassina jõuga aga suurema hulga Türklaste wastu kawa panna ei wõinud. Nenda oliwad Wenelased Armeenias maal kaunis Ertserumi ligidale juba jõudnud ja Karssi linna ümber piiranud, aga kui Türklased abi juurde saiwad, ei wõinud nad enam kauem wastu panna, waid pidiwad taganema ja selle järele ka Karssi linna ümber piiramist järele jätma. Türklased tungisiwad Wenelastele ikka ligidamale ja mõnes kohas, kus nad aru saiwad, et neil Wene wäge karta ei olnud, koguni üle piire Wene maale rööwima ja põletama. Selle eest katsus sõjawäe kindral Poores-Melikow iga pidi aga hoolt kanda, et seda mitte sündima ei pea ja nii pea kui ta kottu jälle natusese abi juurde sai, wõttis ta nõuks Türklasi uueste karistama minna.

Augusti kuu hakatuses käisiwad sõjawäe hulgas mitu korda wäljas Türklasi karistamas ja nimelt kindral Dewell, Heiman ja Komarow oma meestega. Nad tungisiwad Inah Dalassi, Subotani ja Tagnisse ja juhtusiwad Türklastega kottu, selle wahel sedamaid wõitlemine tõusis. Wenelaste poolt leiti pärast wõitlemist umbes kolm sada meest puudu olewat. Türklased lastisiwad Wenelasi lõhkewate kuulidega. Koori haawa arst Malinin kiskus haawatute haawade seest mõnda seesugust kuuli wälja ja saatis neid Peeterburgi näha, et sääl aru saadaks, mill wiisil Türklased sõda peawad.

Muktar pasha ja Ismail pasha oliwad oma sõjameestega igal pool Wenelastel tülikis ees ja püüdsiwad nende edasitun-
gimist kõigest jõust tagasi hoida. Wenelased wõtsiwad pea
nõuks, kui nad natuke rohkem abi oliwad saanud, Türglasti
käpile wõtta ja neile hääd õpetust anda. Et Muktar pasha
aru ei saaks, et kindral Dergukasow Ismail pasha kallale
tungida tahtis ja temale appi ei lähaks, püüdsiwad 6. Augustil
kindral Loris-Melikowi sõjamehed ühel hoobil ka Muktar pasha
kallale tungida ja temale selle läbi natuke tööd anda. Nii
pea kui Muktar pasha Wenelaste ligidale tulemisest aru sai,
läks ta rahutumaks ja kogus kõiki oma sõjamehi kantside sisse
kokku, et jäl paremine Wenelaste wastu wõiks panna, kui
need ehk kõigest jõust tema kallale hakasiwad kippuma. Pea
tõusis Wenelaste ja Türglaste wahel ka tõeste wõitlemine,
kus suurtükid rohkesti oma tuld wälja külwasiwad ja mõnda
kahju tegiwad. Suurem jagu Wenelasi oliwad ses wõitlemises
ülema Komarowi juhatusel all, kes mõne pääwa eest alles
Urdahanist sinna oli tulnud. Türglased oliwad Bolshaja Sagna
mäe küngraste otsas, kust nad wiirwaks ometi Wenelaste eest
taganema pidiwad. Wenelaste eeswägi jäi selle pärast Rjul-
werdani laagresse, teised aga pöörafiwad Kurjuk-Daara tagasi.
Wenelaste kahju oli selle pääwa kaunis wäikene; Wladikawfasi
jalawäe rügemendi ülem Komarow ja kuuskümmend soldatit
saiwad surma, haawatud aga kakssada seitsekümmend soldatit
ja kahetsa ohwitseri, nimelt: Sewastopoli rügemendist kapten
Washthensko ja sinna rügementi Peeterburgi kuningas Friidrih
Wilhelm III. grenadiri rügemendist saadetud kapten Umanez;
Wladikawfasi rügemendist major Grigorowitsh, kapten Mishlja-
jew ja Mokroplio; Nishegorodi rügemendist leitnant prints
Mahmud-Mirsa ja Sewstafjew.

7. Augusti õösel wastu 8. Augusti läks üks jalk ratsa-
mehi, kus Nishegorodlasi, Tshetshentslasi, Transkaukaasia kuber-
mangu ratsa rügemendi mehi ja waba tahtlikka mehi oli, ühe
batareiga kindral-leitnant Tshawtshawadse juhatusel all Wash-
Radiklari laagrest umbes kahetsateistkümmend wersta kaugele

Bulanohi poole vaatama, kas Türklaste sõjawäge näha ei ole. Wenelased tungisivad Eubotini jõe äärt mööda edasi ja sattusivad korraga Türklaste ratsawäe ligi. Wabatahtlikud mehed ja Tshetsshentšlased langesiwad ilma ootama Türklaste kallale, kelle hulgast umbes kuuskümmend meest otsa saidwad. Wangi ei saanud enam wõetud kui üks ohwitser ja kuus soldatit; pääle selle saadi aga weel kakskümmend hoost, hulk püsja ja muid sõjariistu kätte. Kui waenlaste batareid tuld hakasiwad andma, pööriswad Wene ratsamehed laagresse tagasi. Wenelaste poolt oliwad kaks ohwitseri haawatud saanud; major Witte pääst ja kapten Tshernishew jalast. Soldatid ei saanud selle korra mingisugust kahju.

Selle pääle katsus kindral Tergukassow oma mehi Sgdiris kokku korjata, sest et ta waenlasi oma kallale kartis tulewat. Pea sündis ka tõeste, et Wenelased ja Türklased Sgdiris waenlikult kokku puutusiwad, aga suuremat kahju ei saanud kumbgi sääl juures.

Suurem jagu wõitlemisi, mis Armeenia maal ette tulnud, on enamiste kõik selle sarnased ja selle pärast ei maksa nende üle pikemat kõnet teha. Mujal on tähtsamaid juhtumisi sündinud, mis palju rohkem tarwis on jutustada, kui neid wäiksid. Selle pärast saagu lühidalt nimetadud. Augusti kuune edenemine Armeenia maal sõdimisega on nii hästi Wenelaste kui ka Türklaste pool kaunis pisuke olnud. Mis selle õige põhjus on, sest on raske aru saada.

Kõige wiimaks saagu nüüd weel mõne sõnaga Wene sõjawäe üleüldisest kahjust räägitud, kellest aru loodame lugijaid saawat, kuidas lugu sõja pidamise paikades on. Dr. Köcher on seda enese pääle wõtnud, kõik kahju, mis Wene parema tiiva pääl umbes 3. Augustini olnud, üles rehkendada ja seda tema wäljaarwamist tahame ka oma lugejatele täada anda.

„Kuidas haawatute haawadega ja paranemisega lugu on,“ nenda kirjutab tema, „selle üle ei ole mul täna hilja aegu olnud lahingi pärast wõimalik täada anda; see jäägu teiseks korraks. Et ma sagedaste sõjawäega edasi minema pean, ei

ole mul iga kord võimalik kaua aega ühe haawatud soldati juures olla ja tema haawu waadata ja pääle selle saawad haawatud sagedaste jälle edasi wiidud. Waatame selle korra parem aga kahju pääle, mis Wenelased siia maale wõitlemises saanud on ja kuidas need üleüldse kokku pasfiwad. Nikoopolis, kus wiisteistkümmend tuhat üheksama koori meest wõitlesiwad, oli Wenelaste kahju 1311 surnud ja haawatud suur. Sest tuleb siis wälja, et kõik wõitlemise kahju $8\frac{7}{10}$ protsenti suur oli. Neist 1311 mehest oliwad 951 meest ehk $6\frac{3}{10}$ protsenti haawatud ja 360 meest ehk $2\frac{4}{10}$ protsenti surma saanud. 360 surnu hulka on 84 kadunud meest juurde arwatud. 941 haawatud mehest on 863 meest ehk $92\frac{3}{4}$ protsenti käsi tule sõjariistade, 66 meest ehk 7 protsenti suurtükkide ja 12 meest ehk $1\frac{1}{4}$ protsenti haljaste sõjariistade läbi haawatud Siin juures wõiks küsida, kas see õige on, et kadunud mehi surnute hulka arwatud saab? Et ma seda rehkendust mõnda aega alles pääle lahingit rehkendanud olen, et kaduma läinud meestele aega anda tagasi tulla ja et meil kui wõtjatel kõik kohad võimalik oli läbi otsida, suurde lõhestikku siiski aga palju surnu kehastid meie filmade eest warjule jääda wõisiwad, arwan ma siin enesel täieste õiguse olewat kadunuid surnute sekka arwata. See maksab seda enam, kui ka siin arwata wõib, et mõnda ka Türklaste kätte wangi sattunud. Türklased ei anna kellegile haawatud sõjamehele, olgu kes ta on, arnu. Sellest annab alamal üks arw selgemat otjust. Neist Nikoopoli arwudest wõib juba kaunis hääd pilti saada endiste sõdade tääduste järele. Türklased panewad mulla wallide, kraawide, aedade ja lõhustikkude ja wiimaks kindluse müüride taga wastu, selle pääle Wenelased tormi peawad jooksuma, kust siis ka nende suur surnute hull tuleb. Et Türklased püsside pääle kõige kangemad on, wõib nende läbi haawatutest näha, selle hull $92\frac{2}{4}$ protsenti suur on. Türgi jalawäel on suuremalt osalt magasini püssid. Magasini püssideks nimetatakse neid selle pärast, et neil kaks teise teise pääl olewat randa on, selle ülemisel umbes 20 padroni jauks sees ruumi on, mis ühe teise

järele sisse pistetakse. Iga paugu järele langeb isirälisku wedru läbi padron alumise raua sisse ja wõib sedamaid jälle wälja lastud saada. Sest wõib arwata, kui kangeste ja rohkeste Türglased tuld anda wõiwad. Üksnes Bashi Bosukidel on mitmet sugu sõjariistad. Kui wäha aga Türgi suurtükid kahju on teinud, wõib haawatute wäikesest hulgast selgeste aru saada.

Waatame aga Plewna lahingi pääle 7. Juulil pärast lõuneni, siis leiame koguni teisi arwusid. Kuus tuhat meest oliwad wõitlemas ja kautasiwad 2898 meest ehk $36\frac{1}{5}$ protsenti. See on juba wäga tähtjas kahju. Werises Saksaprantfuse sõjas oli Preislastel kõige suurem kahju Wiionwille lahingis, kus ka enam kui kahewõrra waenlaste wastu wõideldi (Sakslasi 65,000, Prantslasi 138,000 meest) $22\frac{1}{5}$ protsenti. Wenelased käisiwad sest arwust weel 14 protsenti üle ja see sugust juhtumist tuleb ajaloois kaunis arwa ette. 2898 mehest ehk $36\frac{1}{2}$ protsendist oliwad 1642 ehk $20\frac{3}{5}$ protsenti haawatud ja 1256 ehk $15\frac{3}{5}$ protsenti surnud. Lahingis olnud 8000 mehest on Wenelastel 1642 haawamise hulgast 1543 haawa ehk 94 protsenti püüsidest saadud, suurtükkidest 82 ehk 5 protsenti ja haljastest sõjariistadest 17 haawa ehk üks protsent. Et Türglased äkiselt Wenelaste kallale kantsidest wälja tungisid ja neid taganema sundisid, ei olnud neil aega kõiki haawatuid ligi wõtta. Seda tunnistab ka surnute suur arw, mis muidu haawatute hulgaga sugugi ühte ei läha.

18. Juulil saadi Plewnas ka suurt kahju, aga seda wõib ometi üksnes mõnest kohast 8. Juuli wõitlemisega kõrwu panna, see on, kui üksikute sõjawäe kahju pääle waadatakse. Wõitlemisest wõtsiwad 33,800 sõjameest 55 — 60,000 Türglase wastu osa. Üleüldine kahju surnute ja haawatute poolest oli 7305 meest, see on $21\frac{3}{5}$ protsenti lahingis olnud sõjameestest. Kindral würst Shahowskoi pahema tiwa pääl oli paraku üksnes $10\frac{7}{10}$ protsenti ehk 3646 haawatud, aga $10\frac{8}{10}$ protsenti ehk 3659 surnut. Surnute arw käib haawatute arwust koguni üle, kui ka just mitte palju! Püüsidega oliwad haawatud 3504 meest ehk 96 protsenti, suurtükkidega 109 meest

ehf 3 protsenti, haljate sõjariistadega 33 meest ehf 1 protsenti. Kadunud leiti ülepää 355 meest ja seda wõib ette ära arwata, et ka neid hiljem kõiki surnute sekka lugema peab.

Kui endistes sõdades wõitlemistele järele ühe surnud mehe pääle kuus, wiis ehf neli haawatud tuliwad, siis leiame meie seda, et

	Nikoopolis	360	langenud	mehe	pääle	911	haawatud	=	1: 2,55
Plewnas	8. Juulil	1256	"	"	"	1642	"	=	1: 1,30
"	18. Juulil	3659	"	"	"	3646	"	=	1: 0,999

tuliwad.

Seft wõib näha, kudas need arwud koguni teised on kui muidu ja seda nähes peab küsima, kust see tuleb? See tuleb seft, et Türklastega sõditatse, kes usu sõgeduses kellegile haawatule armu ei anna, teiseks aga, et 18. Juulil 11 ja osalt ka 4 koori arstid nenda kaugele maha oliwad jäetud, et üksnes wäha haawatuid sinna laatsareti wanritesse minna wõisid. — 11. ja 4. koorist oliwad 18. Juulil Plewnas ühte kokku 18,000 meest wõitlemas. Nende kahju oli 4553 meest ja neist oliwad 2924 langenud ja 1629 haawatud. 9. koorist oliwad 15,000 wõitlemas ja nende kahju oli 2752 meest, kelle hulgas 735 surnut ja 2017 haawatut oliwad. See on koguni teine lugu. 9. koori juures aga, kus mina haawu sidusin, olin ma häda sidumise koha umbes weerand wersta wõitluses olewate katareide taha ülesse jäädiind ja umbes 800 sammu selle taha pääsidumise paiga. Siis olin ma weel pääle laatsareti wanrite hulga hargi ja talu wantrib sidumise paiga pääle tuua lasnud, nenda et bösel kellu pool üks wastu 19. Juulit wiimane haawatud ära wiidud oli. Pahema tiwa pääl ei olnud arstidele oma luba antud, waid nad pididwad ülema käsuga pääle säetud koha pääle minema. See oli mitu wersta wõitlemise paigast kaugel ja pääle laatsareti wanrite ei olnud enam muud kae pärast. Et haigete kandjad wäha haawatuid wiia wõisid, jäidwad kõik teised maha, kui Wenelased taganesidwad ja järele tungijad Türklased tegidwad neile otja. 8. Juulil oli Plewnas see wiga, mis pärast nenda wäha haawatuid päästetud jaiwad. Mind ennast ei olnud

8. Juulil mitte säääl. — Arwake nüüd kaduma läinud 94 meest Nikoopoli 370. maha, siis jääwad 276 surnut 941 haawatute pääle, mis selle sõja kohta wäga tähtjas on. Minu arwamise järele ei läha lugu edaspidi sugugi paremine, nii kaua kui Türklased kindlate paikade pääl wastu panewad.

Ülemal nimetatud kahju ütsikult ja selgemalt üles antud, on umbes nenda:

Nikoopolis oliwad	276	langenud sõjameeste hulgast	3	ohwitseri ja	273	soldatit.
	951	haawatud	"	"	29	"
Plewnas 8. Juulil	1256	langenud	"	"	20	1236
	1642	haawatud	"	"	46	1596

Need, kes 18. Juulil Plewnas langešiwad ja haawatud saiwad, oliwad 1 kindral, 168 ohwitseri ja 7167 soldatid."

Nenda kaugele ulatab Kõcheri sõnum. Siia juurde saagu weel lisatud see kahju, mis 5. Augusti ja 25. Augusti wahel Wenelastel on olnud. Selle üleüldine suurus oli 15,335 meest, kellest Euroopa sõja pidamise kohtade pääle 14,876 ja Asia sõja pidamise kohtade pääle 459 meest tulewad. Surmatud on esimese pääl 16 ohwitseri ja 601 soldatit, wiimase pääl 1 ohwitser ja 106 soldatit, haawatud esimese pääl 201 ohwitseri ja 4868 soldatit, wiimase pääl 10 ohwitseri ja 342 soldatit. Ilma et täada, kuhu saanud, on Euroopa sõja pidamise kohtade pääl 232 ohwitseri ja 8958 soldatit kadunud. Septembri kuu hakatuseni on üleüldine sõja kahju umbes 40,000 meest suur. —

Sellega lõpetame siis raamatu kolmandamat annet, kelles Augusti kuusid juhtumisi ja sündumisi lühedalt lugejatele kõneleda oleme katsumud. Edaspidised juhtumisi ja wõitusi loodame neljandama ande see jutustada ja täada anda, kus juures meie ühtlasi palume, et armuline Isa taewas Wene sõjawäge õnnistada wõtaks, et ta pea oma ettewõtmist korda wõiks saata ja werise wõitluse järele riigi alamatele jälle kallist rahu tuua!

Cesti raamatu müüja
Rustaw Wäänja kuluga on trükitud
ja tema juures on saada järgmised raamatud:

- Cestimaa Laulu sõber. Hind 15 kop.
Hallikokiwi Wabrikust. Hind 5 kop.
Hädaline Hündmine Sionist. Hind 13 kop.
Jofewa Antonette Bilgi. Hind 5 kop.
Jõulu Laulud ehk Suurde pühade salmid. Hind 20 kop.
Jaf Daawi ehk Heategu kannab intressid. Hind 15 kop.
Küla poisi Luik. Hind 5 kop.
Kahe inimese libedad filmawee pisarad. Hind 10 kop.
Kurabi wend. Hind 12 kop.
Kalender ehk Tähtraamat 1878 aasta p. Hind 8 kop.
Laulu Näastas ehk Laada laulud. Hind 20 kop.
Morando Morandiini kuues anne.
Naesterahwa sõber. Hind 25 kop.
Pühapäewa õnn ja õnnetus. Hind 8 kop.
Peeterburgi ja Kroonstati reisi laul. Hind 10 kop.
Panuraama. Hind 10 kop.
Pärnu laulik. Esimene anne. Hind 12 kop.
Pärnu Kalender 1878 aasta peale. Hind 10 kop.
Rekruti laulud. Hind 20 kop.
Rahunurme lilled. Teine jägu. Hind 20 kop.
Siioni Ohwri kannel. Esimene jägu. Hind 20 ja 25 kop.
Sõea Pasun hüüab Serbia maalt. Hind 5 kop.
Taewalik Pulma riie. Hind 10 kop.
Willandi Laulik. Teine jägu. Hind 10 kop.
Wene Türgi sõda. Kolmas anne.
Wanemuine Kandle hääled. Teine jägu. Hind 25 kop.
Waimulikud Laulud nelja häälega. Hind 30 kop.
Wene Türgi sõda kaart. Hind 35 kop.
Wene Türgi sõda. Neljas anne saab warsti trükitud.
-